

STATISZTIKAI ÉRTESITŐ.

A nemzeti vagyon becslése.¹⁾

Il est peu de sujets aussi vastes, aussi compliqués et aussi difficiles, que l'évaluation de la richesse d'un pays.

Moreau de Jonnés.

— Első közlemény. —

I.

A nemzeti vagyon becslésénél alkalmazott módszerek.

A nemzeti jólét mérése nemcsak az elmélet, hanem a gyakorlati élet szempontjából is tagadhatatlanul egyike a legnagyobb érdekű közgazdaságtani statisztikai feladatoknak. Sajnos, hogy a feladat fontosságával arányban áll a megoldás nehézsége is. Innét az eltérő felfogások, melyek a nemzeti jólét megmérésére alkalmas módszer mibenléte iránt irodalmunkban felmerültek. Legtömörebb kifejezésre a nemzet gazdasági erejét a nemzeti vagyon látszik juttatni; ámde magának e vagyonnak becslésmódja is eltérő a különböző írók szerint. Ezen a ponton szándékunk megkezdeni jelen szerény tanulmányunkat.

Az objektív módszer.

A vagyonnak sajátos kettős természete van. Egyfelől gazdasági fogalom az, másfelől jogi. Az előbbi a vagyon anyagát veszi tekintetbe, az utóbbi alaki szempontot képez: a vagyon az előbbi értelemben tisztán csak tárgy, vonatkozás nélkül a személyre, az utóbbiban ép a személylyel való összefüggés jut kifejezésre. A vagyon e természetén alapul a két módszer, mely a nemzeti vagyon becslésénél alkalmaztatik. A vagyon gazdasági-anyagi, illetve objektív oldaláról tekintve, adott időben rendelkezésre álló gazdasági javak összessége gyanánt jelentkezik. A vagyonnak eme gazdasági-anyagi természetén alapuló módszer az objektív, melynek lényege egy nép rendelkezésére álló vagyontárgyak pénzértékének közvetlen kipuhatólásában áll. A vagyontárgyaknak felvétele által közvetlenül puhatótatik ki a gazdasági javak főkategoriái mindegyikének (föld, épületek, stb.) összértéke, mi pillantást enged vetni a nemzeti vagyon dologi tagoltságába és a termelési, használati és fogyasztási

¹⁾ A kir. magy. Tudomány-Egyetem által jutalmazott pályamű.

eszközök összkészletét alkotó egyes csoportozatok viszonylagos jelentőségébe. Ebben rejlik az objektív módszer előnye.

Ennek a módszernek segélyével kísérté meg a jelen problema megoldását Rümeliu és Schall.

Rümelin munkája: »Beiträge zur Ermittlung des Volksvermögens und Volkseinkommens«. ¹⁾ Munkáját a nemzeti vagyon definíciójával kezdi: »Nemzeti vagyon alatt értjük az egyes vagyonok összegét, jelenlegi árak szerint számítva.« »Ha a feladat egyáltalában megközelítőleg megoldható, akkor ez csak úgy lehetséges, hogy az országban lévő javak főnemeinek értékét elfogadott átlagos árak szerint vagy más eszközökkel kísértik megállapítani és így az egész népet mintegy egy tulajdonosnak tekintik.« Ebben az értelemben Rümelin szerint a nemzeti vagyon öt elemből áll: 1. telkekből, 2. épületekből, 3. vasutakból, 4. ingó javakból, 5. külföld elleni követelésekből. Ezen tételek átlagos árakban kifejezett értékeinek megállapításából és az így nyert érték összeadásából áll Rümelin kísérlete.

Rümelin mindenekelőtt a földterületnek holdankint vett műveléságak szerinti átlagos értékét keresi. Alapul elfogadja az 1841-iki becsléseket, melyek szerint: a szántóföldek holdja 150 frt., a mezőké 225 frt., a kertek és szőlőké 300 frt., az erdőtalajé 55 frt., a legelő és vadon holdja 10 frt. Rümelin 1863-ban foglalkozván Württemberg népvagyonának becslésével, miután a két évtized alatt általános áremelkedés következett be, szükséges volt ezen adatokat a tényleges viszonyokhoz alkalmazni. Különböző jelenségekből következően, az említett árakhoz 40% pótlékot adott, hogy a tényleges értéket kifejezhesse. Lett tehát az átlagos ár holdankint: szántóföld 210 frt., mező 315 frt., kert 420 frt. A mi a szőlőket illeti, mintán az árak teljesen megváltoztak s a szőlők minősége is más lett, továbbá 1841 óta 300 holddal lett kevesebb a szőlő, ezért holdjának átlagos árát 500 frtra emelte. Az erdők becslésénél, mely már nehezebbnek látszik, igen ügyesen jár el Rümelin. Ugyanis, mivel az erdőknél piaczia árról — a mint az tudva van — nem igen lehet szó, mert legnagyobb részük szilárd kezekben van, erdővásárlások ritkábban fordulnak elő és így az árak szükségkép igen különbözők, Rümeliu-nek más módot kellett keresnie az erdő holdja értékének kipuhatólása végett. Rümelin olykép jár el, hogy (miután az erdőségek faállományát legnagyobb részben a jövő nemzetek tulajdonaként kell kezelni, az egyes tulajdonosnak erdőbirtoka értékét nem az összes faállományának piaczi ára, hanem a rendelkezésére álló évi hozadék járadéka szerint kell kiszámítani) a nemzeti vagyon becslésénél alapul az évi fanövekvés megfelelő kamatláb mellett tőkésített értéket veszi és nem az erdő egész állományát. Holdanként az átlagos erdőérték 120 frt. A legelők és vadonok 1841-ben együvé foglalva átlag 10 frtra becsültettek. Rümelin a vadonokat teljesen számításon kívül hagyja, ellenben a legelőket, melyeknek értéke jelentékenyen emelkedett, 60 frtra becsüli.

A mi a bányák értékét illeti, itt a holdankénti becslés már azért is lehetetlen, mert a bánya a »megmunkált ország alatt van«. Elfogadva az előbbi becslések alapján a bányászatra vonatkozólag

¹⁾ Das Königreich Württemberg. Eine Beschreibung von Land, Volk und Staat. Herausgegeben von dem k. statistisch-topographischen Bureau. Stuttgart, 1863.

3¹/₂ millió nyers hozadékot és ebből 40°/o-ot tiszta hozadékul véve, ha ezt 4°/o kamatláb mellett tőkésítjük, úgy a bányászatra tőkeérték gyanánt 35 millió frt. esik.

Az előrebocsátottak szerint a föld és telekre vonatkozólag Rümelin 1.214⁵ millió forintnyi értéket nyert.

Következik Rümelin munkájában a nemzeti vagyon második helyen említett alkatrészének, az épületeknek becslése, melynek alapjául Rümelin a tűzbiztosítási becslést vette és a különböző mozzanatok figyelembe vételével igen ügyesen használta fel. Ezt az alapot — ha tekintetbe vesszük azt, hogy általában törvényes kényszer áll fenn az épületek biztosítására — jogosan tekinti Rümelin értékesnek. 1862-ben 422.990 épület becslési összege 480.815.775 frt. volt. Csakhogy e becslések az ország összes épületeinek teljes értékét nem tüntetik fel, mert egyfelől nem minden épület van biztosítva, — a miből Rümelin azt következteti, hogy a becslés az érték egy negyedrésszel alacsony, a mihez még az is járul, hogy az épületekkel kapcsolatos bizonyos értékek becslésen kívül maradnak — másfelől az épületekkel szorosabb összefüggésben lévő egynemű ingók, azokkal együtt biztosítatnak. Hogy Rümelin az épületek teljes értékét a biztosítási becslésekből megállapíthassa, tekintve azt, hogy nagyobb városokban a valódi érték igen gyakran háromszorosa a biztosítási becslésnek, a biztosítási becslések legalább kétszeresen volnának veendőek, azon mozzanat mérlegelésével, hogy viszont vidéken az épületeknek alig van csereértéke. »Mindezen különböző mozzanatok mérlegelése folytán, a szakértők véleménye oda irányul, hogy ha az épületek valódi értékét a jelenlegi árak szerint akarjuk megállapítani, a tűzbiztosítási becslések átlagban körülbelül egy harmaddal felemelendők.« E szerint az ország összes épületeinek értéke 640 millió.

A vasutak, melyek 1860. július 1-én üzemben voltak, 40—41 millió frt. alaptőkét igényeltek; azóta még 20 mértföldhossz jött üzembe, a melyről szóló költségszámítások — mikor Rümelin azokat szükségelte — még nem voltak lezárva. Rümelin kedvező jövedelmezőségüknél fogva az alaptökénél magasabbra becsülte a vasutak értékét, viszont az előbbi tételben már szereplő felépítményeket levonta, úgy hogy e két mozzanat betndásával a vasutak értékét 35 millió forintra becsüli.

A nemzeti vagyon becslésénél legnehezebb pont az ingó tőke becslése, »miután e tág fogalom a legkülönbözőbb dolgokat, a termelési és fogyasztási tőkéket számos alosztályaival foglalja magában«. Rümelin e tételnél ismét a biztosításról szóló statisztikai feljegyzéseket használja támaszpont gyanánt. Az 1862-ik évben Württembergben a különböző tűzbiztosító társaságoknál 274.978.137 frt. ingó érték volt 92.790 egyes kötvényben (police) biztosítva. A kötvények száma Rümelin szerint még egy negyedrészt sem teszi ki a tulajdonosokénak, ha tekintetbe vesszük, hogy 365.000 család vagy háztartás van az országban és ezen felül ezer meg ezer mindennemű jogi személy, község, egyesület, intézet, stb. A különböző mozzanatokból, melyeket Rümelin igen éles látással és szilárd, logikus következtetéssel vezet le, arra a következtetésre jut, hogy ama 275 millió távolról sem foglalhatja magában a biztosítók összes ingó vagyonát. Feltéve és elismerve, hogy a különböző mozzanatok egymást részben kompenzálják, a tényleges érték kifejezhetése céljából Rümelin ama

összeget $\frac{1}{10}$ részszel 300 millióra kerekíti ki. Felmerül a kérdés, hogy miként viszonylik az ingó javak ezen biztosított tömege a nem biztosítottéhoz, illetve az ingó egységek összsámához általában? Igen ügyes megoldást nyerünk. Rümelinnek támaszpontul szolgált az 1851–60-ig terjedő 10 évben előfordult 2.111 égési eset, melynél 2,094.149 forintra menő ingó veszteség történt, ebből (918.593 frt.) 43.87% megtérítettett biztosító társaságok által, 56.13% biztosítatlan volt. Ebből aztán Rümelin levonja a következményt, hogy a biztosított javak értéke a nem biztosítottakhoz általában is így áll. E szerint a biztosított ingó tőke 275 millióra megy, a nem biztosított 353 milliót tesz ki, úgy hogy az egész összeg 628 millió forint. Ugyanazon mozzanatok alapján, mint fentebb, a 275 millió 300 millióraemeltetett, úgy itt is azonos mérvben kerekítették ki 700 millióra a 628 millió.

A mi a külföld elleni követeléseket illeti, Rümelin azon tény megállapítására, hogy a követelések mérlege jelentékeny többletet mutat fel szemben a tartozással, különböző jelenségekre utal. Így a württembergi államadósságból igen csekély rész van külföldön, mert a legnagyobb rész igénybe vétetik a különböző nyilvánjellegű alapok és gondnokok által kezelt vagyonok szükséglete által (nyugdíjpénztárak, templomi alapok, takarékpénztárak, stb.), a minek következtében beálló erős kereslet a württembergi állampapíroknak magas árfolyamát okozván, ez a magántőkéseket arra indítja, hogy a pénzelhelyezési alkalmakat külföldön keresik. A külföldi tőkék elhelyezése belföldi vállalatokba csak korlátolt, ellenben a belföldi tőkések nagy részének vagyona külföldi papírokba van elhelyezve. A külföld elleni követelések összegének pontos becslésére hiányzanak az adatokat szolgáltatni hivatott támpontok. A stuttgarti bankházak a szakértők véleménye szerint évenként milliókra menő oly szelvényt váltanak be, mely idegen papírokra szól. 1859-ben 11 millióra becsülték egyedül Stuttgart városnak birtokát osztrák értékpapírokban. A tőke- és járadékjövedelemből folyó 620.000 frt. adó nyers hozadéka megfelel 15.5 millió frt. kamat- és járadékélvezetnek, ez pedig 364 milliónyi tőkevagyonnak (4.25% kamatláb mellett). De Rümelin szerint a tőkék valóságos össz-sommája 400 millióra tehető, ha számba vesszük a jelentékeny adómentességeket és a bevallások tökéletlenségét. A passzívák levonásával a szakértők szerint mérsékelt becsléssel, a külföld elleni követelések 100 milliót tesznek.

Összeállítva a Rümelin kipuhította összegeket, a királyság nemzeti vagyona:

	millió forint	százalékokban
Telek	1.215	44.8
Épületek	640	23.7
Vasutak	55	2.0
Ingó javak	700	25.8
Külföld elleni követelések	100	3.7
Összesen	2.710	100.0

Ebből az állam nem jövedelmező tulajdona Rümelin becslése szerint 50 millió, úgy hogy a nemzetvagyonból az államra 8.5% (230 millió) esik. A községek és alapítványokra hozzávetőlegesen (120–130 millió) az összvagyon 5% -a. A területi s hitbizományi vagyonok levonásával a magánosokra esik 2.300 millió forint. Egy

családra — Württembergben 365.000 család lévén — esik átlag 6.300 frt, egy főre átlag 1.337 frt.

Az objektív módszernek és Rümelin kísérletének továbbfejlesztője gyanánt tekinthető Schall: »Volksvermögen und Volkseinkommen« című becses dolgozatával.¹⁾ Miként Rümelin, úgy Schall is definícióval kezdi: »Nemzeti vagyon alatt értjük összességét mindazon gazdasági javaknak, melyek bizonyos időben egy nép rendelkezésére állanak.« A nemzeti vagyon becslésénél Schall tulajdonképeni feladatnak tekinti, egy népnek adott időben rendelkezésére álló gazdasági javak összes pénzértékének kipuhatólását, még pedig úgy, hogy az egyes javak természete szerint majd a csere-, illetve eladási érték, majd a hozadékérték, majd a termelési érték, biztosítási érték, stb. képezze a pénzbecslés tárgyi alapját. Rümelin után Schall is a nemzeti vagyon-elemeket öt csoportba osztja a becsülhetés céljából: 1. telek és föld, 2. épületek, 3. közlekedési eszközök, 4. ingó tulajdon, 5. külföld elleni követelések.

A nemzeti vagyon jelentékeny alkatelemét kitevő telek és föld értékének kipuhatólása képezte a legelső feladatot. Látnk, hogy Rümelin a mezőjóságoknak és erdőségeknek pénzértékét, főmivelés ágak szerint holdankénti átlagárak alapján állapította meg. Schallnak a jóságárakról megbízható adatok nem állottak rendelkezésére. Azonban támaszpontul szolgálnak neki a mezőjóságok és erdőségek átlagos hozadék értékének kipuhatólásánál azok a tárgyalások, melyeket 1877-ben a törvényhozó tényezők, a föld-, épület- és iparadó repartíciója új kulcsának megválasztása alkalmából, az újja alakítandó föld- és jövedelemadó kataszter becsléseinek eredménye felett folytattak. (Ezen tárgyalások anyaga a föld- és telek termelékenységének kifolyása gyanánt jelentkező tiszta hozadék: a földjáraadó volt). A szakértők véleménye szerint, mezőjóságoknál holdanként 22 márka tiszta hozadék, hektáronként 69 márka 80 fillér tekinthető erdőségeknél hektáronként 25,9 márka tiszta hozadék lehetséges. E szerint 1.255.621,1 hektár mezőjóságra 87.642.352,78 márka, 599.514,8 hektár erdőségre 15.527.433,33 márka tiszta hozadék esik. Tehát az országnak összes, mező- és erdőgazdaságra felhasznált területére összesen 103.169.786,10 márka számítandó, a mi harminczszorosan véve (3¹/₂% mellett) kerek 3.095 millió márka hozadékértéket nyújt. A bányászat, tőzegmezők, kőbányák, stb. termékei a földből nyert és annak hozadéka gyanánt tekinthető gazdasági javakhoz tartoznak. Schall 7.900.000 márka nyers hozadékot fogad el az ország ásványterményeire vonatkozólag és ebből 40% tiszta hozadékot vesz, tőkésítvén ezt 4% kamatlábbal, úgy, hogy 79 millió márka tőkeértéket kap. A föld- és telekre Württembergben, az előrebecsátottak szerint 3.174 millió összérték esik, a hozadék mérve szerint számítva.

Az épületek értékének kipuhatólásánál Schall igen óvatosan jár el. Rendelkezésre állottak az adócélra szolgáló becslési munkálatok, az épületkataszterek, melyek 1877. óta szolgálnak az épületadó kivétel alapjául és látszólag kész s megbízható eredményre vezetnének, mert az épületek csereértékét foglalják magukba, a mire Schallnak ép szüksége volt. De lemondott arról, hogy minden továb-

¹⁾ Das Königreich Württemberg. Eine Beschreibung von Land, Volk und Staat. Herausgegeben von dem königlichen statistisch-topographischen Bureau. II. Stuttgart 1884.

biak nélkül az épületkataszter adatait alkalmazza a nemzetⁱ vagyon kiszámításánál, mert a kataszterek szerint 1881. április 1-én csak 505.432 adóköteles épület volt, míg a tűzbiztosításban részesült épületek száma 1881. január 1-én 544.494 volt, tehát lényegesen magasabb. A különbség 39.062 épület. Ennek okát Schall az ugyanazon tulajdonos összeépített vagy különböző célra szolgáló épületeinek, vagy több tulajdonos közt megosztott épületeknek megszámlálásánál követett különböző módszerekben, de főleg abban keresi, hogy a közcélokra szolgáló összes épületek, melyek tulajdonosuknak nem hoznak gazdasági hasznot, mint adómentesek, az épületadó-kataszterben nem szerepelnek, de azért az épület-tűzbiztosításban részesednek, mint az ország épületvagyonának legértékesebb alkatelemei. Tehát az épület-tűzbiztosítási kataszter jobb alap, mint az épület-adókataszter, mert a biztosítási kényszer általánosabb, mint az adókötelesség. Csak kevés épület biztosíthatatlan. Azonban hangsúlyozza Schall, hogy az épületek biztosítási értéke (vagyis az az érték, melyen biztosításba vétetnek) nem felel meg azok teljes értékének. A különböző mozzanatok tekintetbe vételével, a szakértők oda nyilatkoznak, hogy »az épületek valódi értékének megtalálása céljából a tűzbiztosítási becslések egy harmaddal felemelendők volnának. tehát az épületek biztosítási értéke Württembergben, valódi értékének három negyed részét fejezi ki.« Miután 1881. január 1-én a tűzbiztosítási becslés 544.494 épületnél kitett 1.814.179.029 márkát, úgy az ország összes épületeinek teljes értéke, kerek 2.419 millió márka.

Következik a közlekedési eszközök becslése, melyek a nemzeti vagyon jelentékeny alkatelemét teszik. Ide tartoznak: a különböző utak, a vasutak, vizutak, posta, távirda és telephon. Az országutakra és mindennemű útra összesen 44.660 hektár, vagyis az ország összfelületének kerek 2.30/o-a esik. Az állami utak összhossza 2.673.086 km., az államsegély által fentartott viczinális utaké 986.124 km. Schall az utakra vonatkozólag nem vesz fel értékbecslést és nem veszi be azokat a nemzeti vagyon számításába, mert az utak, mint a csereforgalmon teljesen kívül állók, nem becselhetők az épületek mintájára esetleges eladási értékük szerint, továbbá nem adván hozadékot, nem becselhetők hozadéki értékük szerint, mint a mezőgazdaságilag használt telkek. A nemzeti vagyon ilyen tárgyainál az érték kipuhatólások kizárólagosan az előállítási költségekre lennének utalva, a mennyiben kénytelenek vagyunk elősmerni, hogy az ezért megkövetelt áldozatok nem hozattak volna, ha az utak értékében azok nem térülnének meg teljesen. Az előállítási költségek kipuhatólására Schallnak nem állottak rendelkezésére adatok és ez különben is nagyon messzire vezetne vissza, úgy, hogy helyesen jegyezte meg Schall, miszerint ez alapon a nélkül sem kapnánk az uthálózat jelen értékéről megfelelő képet, a miért is — a mint azt már megjegyeztük — az utak a számításba nem vétetnek fel Schall által. Nem lévén mesterséges víziutak az országban, a becslés tárgyai az állam- és magánvasutak, hajózási vállalatok a Bodeni tavon és Neckaron, valamint a távirdák alaptőkéikkel. A posta alaptőkéjét, melyet a királyi württembergi közlekedési intézetek igazgatási jelentése 1881—82-ben 4.370.242 márkában állapít meg, itt tekinteten kívül hagyja Schall, mert a postaüzem céljaira szolgáló épületek értékét, már az egész ország részére kipuhatólt épületértékben vette fel, míg az említett alaptőkében foglalt pénzkárpótlás, mely 1851-ben Thurn-Taxis herczegnek az előbbi

posta hűbérsvöetség megszüntetéseért volt fizetendő, a postaregale értéke gyanánt tekintendő, mely »mint a többi. belforgalom jogi korlátozásán alapuló »viszonyok«, habár magán gazdaságilag értékes szerzősi eszközök, de nemzetgazdaságilag nem jöhetnek a nemzeti vagyon alkatrészei gyanánt tekintetbe«. Az államvasutaknál, a bodeni tavon a gőzhajózásnál és a táviróknál az alaptőke összege 1882. márczius 31-én 458¹ millió márkát tett, míg a magánvállalatoknál e téren 3² milliót. Összesen 461 millió márkát. Ebből Schall 40² millió márkát, mint épületértéket és az államvasutnak földtulajdonát képező mező és erdőgazdaságilag használt területet, illetve területértéket levon. Ugy, hogy marad 421¹ millió márka, mint a közlekedési eszközöknek, a nemzeti vagyonba állítandó értéke. Schall azzal igazolja eljárását (hogy tudniillik a vasutak értékét az alaptőke és nem a tiszta hozadék után állapította meg), hogy a valódi hozadékérték kiszámítására egy egyetlen év tiszta hozadéka nem elegendő alap, míg 10—15 évi átlagösszeg, a jelen összetes esetben még kevésbé, mert a vasuthálózat nem volt teljes, hanem részben épülőfélben lévő, részben csak tervezet.

A következőkben az ingó tulajdon képezi Schallnál a becslés tárgyát, mely a legkülönbözőbb gazdasági javakat foglalja magába, melyek a termelésre és fogyasztásra szolgálnak. A földmivelés, ipar és kereskedelem készletei és üzemszeri, a készpénz, a háziszerek mindenféle nemei, gyűjteményi tárgyak becseltetnek e helyen. »Az ingó tulajdon minden pontosabb becslése, a legjelentékenyebb nehézségekbe ütközik. Neheztőleg hat mindenekelőtt ama körülmény, hogy az ide tartozó javak legnagyobb része nem fekszik oly nyíltan mindenki előtt, mint a telek s föld meg az épületek, hanem inkább a házak belsejében, az üzleti és családi életben használtatnak fel rendeltetésszerűleg«. Ehhez járul, hogy miután termelés és fogyasztás alá vetvük, szakadatlanul az egyik gazdaságból a másikba vándorolnak. Mindez megoldhatatlanná tenné a feladatot, ha a biztosítási ügy nem adna becses támpontokat. 1881. december 31-én Württembergben 22 engedélyezett biztosító társaságnál 1.658,172.642 márka ingó érték 314,359 egyes kötvényben (police) volt biztosítva. Schall helyesen jegyzi meg, hogy daczára a 6.167 ügynök törekvéseinek, kik arra a célra dolgoznak, hogy lehető sok tulajdonos biztosítsa ingó tulajdonát utolsó porczikáig, mégis fenmarad egy rész, mely nem biztosittatik, ennek következtében felmerül a kérdés — és itt Schall egészen Rümelin nyomdokain halad — hogy aránylik az ingó javak biztosított tömege a nem biztosítottéhoz? Rümelin a biztosító-társaságok által megtérített ingó veszteségek alapján állapította meg az arányt, olyformán, hogy abból a feltevésből indult ki, hogy az összes ingók értékéből annyi van biztosítva, a hány százalékot a kárból a biztosító társaságok megtérítettek. Es Rümelin azt találta, hogy 43⁸⁷0/0 volt biztosítva az összes ingó javakból. Schall a Rümelin kijelölte uton halad és tökéletesbiti a módszert. Ugyanis Rümelin becslése óta 20 év folyt le, a mely idő alatt a biztosításügy terén jelentékeny haladás jegyezhető fel, mely mindenekelőtt a biztosítási tőkék feltünő gyarapodásában nyilvánul (471² millió márkáról 1.658¹ millió márkára nőtt). Tehát alig 20 év alatt és folyamában, csaknem négyszeresre emelkedett, a minek okát Schall nem annyira a népjóllót növekedésében és az ingó tulajdon szaporodásában, mint inkább a tűzbiztosításban való erősebb részesedésben véli keresendőnek, melynek

igazolására a kötvények számának feltünő gyarapodására utal. (A kötvények száma ugyanis 92 790-ről 314.359-re emelkedett.) Schall a felvetett kérdés megoldására két utat tart választhatónak. A lezárt biztosítási szerződések száma összehasonlítható az országban lévő háztartások számával. Vagy pedig a biztosító társaságok által fizetett tűzkárokról kártérítéseknek a tüzesetek által előállott összveszteségekhez való viszonyából lehet a zárkövetkeztetéseket levonni. Az 1880. december 1-én tartott népszámlálás alkalmával 440.701 háztartás számított a külön élő emberek bevonásával. A községek, alapítványok, egyesületek, intézetek beszámításával az ingó vagyont biztosító fizikai és nem fizikai személyek száma kerek 450.000. Ezt Schall 5%-kal egészíti ki, tekintettel azokra, kiknek ingó tulajdonuk különféle helységeken többszörös kötvénynyel van biztosítva. Ez által a kötvények számát Schall 470.000-re kerekíti, mely elérendő volna, ha az országban minden ingó tulajdon biztosítottatnék, úgy, hogy ama 314.359 police, a tulajdonosok 67%-át teszi. Még kedvezőbb eredményre vezet az utolsó 10 évben, égési esetek folytán bekövetkezett tűzkárok összehasonlítása, az ezekért fizetett kártalanításokkal, a mennyiben a biztosítási érték szerint kipuhatolt 11,398.000 márka ingó veszteségnél, mely 1872—1882-ig terjedő 10 évi időben a királyság területén bekövetkezett égési esetek által okoztatott, 9,405.880 márka vagy 82,5% volt biztosítva és biztosító társaságok által megtérítve. E kétféle mérlegelést egybevetve, hogy a tényleges viszony megközelíthető legyen, Schall eredményül nyeri, miszerint a biztosított ingó vagyon az összes ingó tulajdonnak mintegy $\frac{3}{4}$ része. Mert találtak:

I. Háztartások:	kötvények	=	470.000	:	314.359
		=	100	:	67
II. Égési veszteség:	kártérítés	=	11,398.009	:	9,405.880
		=	100	:	82,5

Kombinálva e kettőt:

$$100 : \frac{67 + 82,5}{2} = 74,75. \text{ Tehát } 100 : 74,75. \text{ Vagy}$$

mint Schall veszi 100 : 75. E szerint a biztosított ingó vagyon értéke 1.658,172.672 márka, a nem biztosított pedig 552,724.224 márka volna, tehát az országban lévő összes ingó tulajdon biztosítási értéke 2.210,896.896 márka. Az ingó tulajdon ezen biztosítási értéke azonban nem csekély mérvben marad annak valódi értéke mögött. Ez kétségtelen. Ennek igazolására Schall ismétli az ezt feltüntető és a Rümelin hangsúlyozta különböző mozzanatokat és megtalálandó a tényleges értéket, valamint nagy elődjé, úgy ő is $\frac{1}{10}$ re becsüli a biztosítási értéknek a tényleges mögötti visszamaradottságát, tehát 2.210,9 millió márkáról felemeli az értéket 2.432 millióra.

Valamint Rümelinnél, úgy Schallnál is, a külföld elleni követeléseknek kiszámítása, természetüknél fogva pusztán becslésből áll. Az eddigiekben Schall az országban lévő különböző vagyontárgyaknak teljes értékét vette számításba és nem tekintette a szemben álló tartozásokat; a következőkben a követelések- és tartozásokkal foglalkozik. A belföldi követelések és tartozások egymást kölcsönösen fedezik, ennek következtében az összes aktív tőkevagyonnak a passzívák feletti netalálai többlete adni fogja a külföld elleni követelések tiszta felülségét a külfölddel szemben fennálló tartozások felett. Az országban elhelyezett idegen kamatozó értékeknek tőke-

értéke, a szakértők által, a bankházak közvetítésével beváltott idegen szelvények összegéből, 600 millió márkára becseltetett. Ehhez jönnek a külföld elleni jelzálogi követelések. A jelzálog-hitelt nyújtó stuttgarti pénzügyintézeteknél egyedül 82 millió márkát tesznek az idegen zálogadósok elleni követelések. Ezen és egyéb jelenségekből Schall szerint a württembergi tőkésék külföld elleni követeléseinek össz-sommája legalább 700 millió márkára becselendő. De a külföld elleni követelésekkel szemben állanak a külföldi tőkésék követeléseinek württembergi adósok ellenében. A württembergi államadósság-fizetési-pénztárnak, a külföldi bankházak részére fizetett kamatokról szóló adatai szerint, a nem württembergiek kezeiben lévő államkötelevények mintegy 112 millió márkára becselhetők; a Württembergben kívül elhelyezett belföldi magánvállalatok részvényeinek, elsőbbségeinek és zálogleveleinek összege nem több 20 millió márkánál; a külföld által Württembergben elhelyezett jelzálog-tőkék összege nem lesz több, a szakértők nézete szerint, mint 8 millió márka. Ezek után Schall, a nyert 700 millióból, a 140 millió márka passziva levonásával, Württemberg külföld elleni követeléseinek összegét 560 millió márkára teszi.

Összegezve a nyert eredményeket, a királyság népvagyona következőleg tüntethető fel:

	Millió márka	Százalékokban
1. Telek és föld	3.174	35,2
2. Épületek	2.419	26,9
3. Közlekedési eszközök	421	4,7
4. Ingó javak	2.432	27
Összesen (1—4)	8.446	93,8
5. Külföld elleni követelések	560	6,2
Összeg	9.006	100

A tiszta népvagyon 9.006 millió márka vagy kerek 9 milliárd. A württembergi nép össz-aktív-vagyonának és passzívájának nagysága ebből nem látható meg. Ha amazt akarjuk kipuhatolni, úgy az ingó s ingatlan javak dologi értékéhez (1—4), a 8.446 millió márkához, nemcsak a külföld elleni követelések összege, hanem az összes aktív-tőkevagyon számítandó. Ennek megállapításánál Schall nem talált nehézségekre a württembergi adótörvényhozás sajátosságára folytán, mert az adótörvényhozás szerint az adókötelesek tartoznak évenként bevallani a teljes kamat- és járadékjövedelmet, még pedig a netaláni passzív kamatok vagy adósságok levonása nélkül. Az 1882. április 1-jei bevallások szerint volt tőkeadó 3.676.000 márka. A tőke- és járadékjövedelemből folyó adónak eme nyers hozadéka megfelel 4,8% adólab mellett 76,6 millió márka kamat- és járadékéltételnek, ez pedig, átlagos kamatlábnak 4 $\frac{1}{4}$ %-ot véve, 1.862 millió márka aktív tőkevagyonnak. Ehhez Schall még 400 milliót ad, a törvényes mentesség és nem teljes bevallások következtében az adóztatás alól elvont tőkéknek pótlásául, úgy hogy a tőkék valóságos össz-sommáját legkevesebb 2.200 millió márkára becsüli. Schall közvetve megkísérti következtetést vonni az országban fennálló összadósságra az eddigi becslések alapján, olyképp, hogy az országban lévő összes követelések össz-sommája (2.200 millió márka), az ebben foglalt külföldi adósok elleni követeléseknek levonásával (700 millió márka), de a külfölddel szemben fennálló adósságoknak pótlásával (140 millió márka), adja

a württembergiek összes adósságainak sommáját, vagyis 1.640 millió márkát, melyben a württembergieknek württembergiekkel és idege-
nekkel szemben fennálló adósságai vannak. Ha a fent talált dologi
javakból álló összvagyonhoz, 8.446 millió márkához, a 2.200 millió
márkát, mint a tőkések követeléseinek összössommáját adjuk, úgy az
ország össz-aktív vagyona 10.646 millió márka, a melylyel szembe-
állítandó 1.640 millió márka, mint passzív vagyon. Levonásával mind
annak, a mi nyilvánjellegetű, a magánosokra esik 9.285 millió márka
aktív vagyon, 1.167 millió márka adóssággal, úgy hogy »a tiszta
nemzetvagyon, a mennyiben a magángazdasági rendszer javára a
munkamegosztással és csereversenyrel rendelkezésre marad, 8.117,1
millió márkára becsülendő«. Az így nyert számokat Schall a 440 700
háztartással és 1,971.118 lélekből álló lakossági számmal osztva,
kapja:

	1 háztartásra M.	1 fejre M.
Aktív vagyon	21.068,75	4.710,52
Adósság	2.650,10	592,51
Tiszta vagyon	18.418,65	4.118,01

Igen érdekesek Schallnak, dolgozata végén, a maga és Rümelin
számításaira vonatkozólag tett összehasonlításai. Az erre vonatkozó
átláztat a következőkben adjuk:

Vagyontárgy	1863		1883		Növekvés 1863—83	
	millió M.	%	millió M.	%	millió M.	%
Telek és föld	2.022,9	48,5	3.095	34,4	1.072,1	53
Bányászat	60	1,3	79	0,9	19	31,7 ¹⁾
Épületek	1.097,1	23,7	2.419	26,9	1.321,9	120,4
Közlekedési esz- közök	94,3	2	421	4,6	326,7	446,4
Inzó javak	1.200	25,8	2.432	27	1.232	102,7
Külföld ell. köve- telés	171,4	3,7	560	6,2	388,6	226,7
Összeg	4.645,7	100	9.006	100	4.360,9	93,85

E szerint a Rümelin és Schall kísérletei között lefolyt 20 évben
a nemzeti vagyon gyarapodása, évenként átlag 218 millió márka,
vagy az 1863-ik évi nemzetvagyonnak 4,6%-a. A nemzeti vagyon
4.645,7 millió márkáról 9.006 millióra emelkedett, tehát csaknem
megkétszereződött, mert 93,8%-kal nőtt. A lakosság ugyanezen idő-
ben 1.720.708 személyről 1,971.118-ra (v. i. 14,5 százalékkal) szapo-
rodott. Tehát a nemzeti vagyon jelentékenyen gyorsabban gyara-
podott mint a népesség, melynek szaporodása tehát teljesen egész-
ségesnek tekintendő. Rümelin, a mint azt látni fogjuk, az egész
Németbirodalomra vonatkozólag túlnépesedést lát. A fenti táblázat
azt is mutatja, hogy a nemzeti vagyon szaporodása a javak egyes
nemeinél nem egyformán történt. Így a föld és telek értéke csak
53%-kal nőtt, a mit Schall azzal okadatul, hogy a számítás mód volt
különböző, mert Rümelin az átlagos árakból, Schall pedig az adócéllra

¹⁾ Schallnál tévedésből 3,2%.

kipuhatólt földhozadékból állapította meg a föld és telek értékét. Az épületek pénzértéke több mint kétszeres lett (120·10/0). Ugyszintén az ingó javaké (102·70/0). Oka Schall szerint az, hogy az épületek száma több lett és az újonnan épített s renovált házak — a masszív építésmód előtérbe jutása következtében — értékesebbek lettek. Míg az ingó javaknak értékgyarapodását az ingó javak mindenféle nemének szaporodásában keresi. Azt pedig, hogy a nemzeti vagyon szaporodása nemcsak pénzérték-emelkedésben, hanem a gazdasági javak tényleges szaporodásában áll, szellemesen indokolja Schall hivatkozva arra a tényre, hogy míg előbb a telek és föld inklusive a bányászattal az összes nemzeti vagyonnak 44·80/0-a volt, a viszonylag magasabb becslés daczára 35·30/0-ra süllyedt, míg az egyéb termelési és fogyasztási tőkék 55·20/0-ról 64·70/0-ra emelkedtek.

Ezzel kimerítettük mindazt, a mi a tárgyi módszer segélyével történt kísérletek ismertetésére szükséges volt. A kritikai megjegyzéseket és érdemleges méltatást majd akkor fogjuk megkoczkáztatni, ha a különböző módszerek segélyével, a különböző irányokban tett kísérletek megismertetése után szerzett szélesebb látkör következtében, az erre szükséges feltételek rendelkezésre állanak és az egyes munkák relativ becseről való megemlékezést is lehetővé teszik.

A subjektív módszer.

A vagyon gazdasági-anyagi természetének megfelelő tárgyi módszer ismertetése után, foglalkoznunk kell a vagyon jogi-alaki természetéből kifolyó, illetve az ezen alapuló subjektív módszerrel. A vagyon jogi-alaki, illetve subjektív oldaláról tekintve, egy személy gazdasági javakból álló s így pénzben becselhető jogainak összessége bizonyos időben. (Schall). A vagyon ezen szempontból nem annyira tényleg, mint inkább jogilag rendelkezésre álló substancia gyanánt tekintendő. A vagyon jogi felfogásának megfelelő becslési módszer egy népegészen létező minden egyes vagyonalany vagyonának kipuhatólásában és a nyert eredmény összesítésében áll. Tehát nemcsak a fizikai személyeknek rendelkezésére álló vagyon-egészek, hanem a jogi és erkölcsi személyekéi is számításba veendőek. Megjegyzendő, hogy egyes tárgyak kétszeres számításának elkerülése végett, a kipuhatólás tárgyát képező vagyonok tisztán, önállóan veendőek, vagyis a tartozások levonásával. Ezen módszer segélyével közvetlenül nyerünk képet a nemzetvagyonnak az egyes vagyonalanyok közti megoszlásáról.

Ezen módszer alkalmazása ott ajánlatos, a hol általános vagyonadó vagy megfelelő jövedelemadó van. Miután tehát e módszer szorosabb kapcsolatban van az adórendszerrel, sőt egyenesen reá van építve, szükséges és elkerülhetlen erről egynemely megjegyzést tenni.

E század folyamán az európai államok adótörténetének fejlődésében azon irányzat vehető észre, hogy a tárgyak megadóztatásáról az alanyok megadóztatására térnek át. Az állam az egyént gazdasági ereje szerint törekszik megragadni. Tehát a hozadéki rendszertől a jövedelemadó felé történik a nehézkedés. Ezen adónem keresztülvitele, kifejlődése és megerősödése következtében a problémáuk megfejlesztésére célzó vizsgálódásoknak új neme állott elő, az alanyi módszer, melynek lényegét az imént kifejtettük. A dolog természeténél

fogva az ide tartozó kísérletek mind újabb keletűek. A nemzeti vagyon alanyi módszer szerint való becslésének klasszikus talaja Anglia az ottani »income-tax« alapján, melynek segítségével a két módszer összekapcsolását kísérte meg Giffen Róbert.

Giffen: »Ou recent accumulation of capital in the United Kingdom« czimű remek dolgozatában fogott a legkiválóbb szakértelemmel ezen rendkívül fontos és mindig aktuális problema megoldásához.¹⁾ Giffen kísérletét a problémára vonatkozó általános megjegyzések előzik meg. Az angol statisztikus a nemzeti vagyon teljesen pontos megállapításának keresztülvihetetlenségéről ugyan meg van győződve, de azért azt hiszi, hogy megközelítőleg pontos eredmény elérése nem lehetetlen, ha mérvadó egyének (becsüsök), a megfelelő segédeszközökkel teljesítenék a nemzeti vagyon gondos leltározását, melynek egyik időszaktól a másikig bekövetkezett esetleges csökkenése vagy növekedése úgy volna megállapítható, ha az ilyenmű különböző adatok összehasonlítottatnak. Giffen a következőkben egész sorát adja azon okoknak, melyek az ilyenmű becslések megkísértése ellen szólnak, mint: kettős számításoknak csaknem elkerülhetlensége: a nehézség, mely elegendő számú megbízható becsüsök feltalálásában rejlik; az érdekkeresztezések következtében az egyes birtokosoknál található ellenkezés folytán beálló kelletlenségek, stb. Ide járul, hogy legyenek bármily lelkiismeretesek is a becslések, hitelük csekély lesz, mert a tényleges piacárak és az előző becslések közt nincs meg az összhang. A különböző keltű értékelések összehasonlítása illusorius maradna, ha azon időközben az árak fokozata, — akár a pénzürték csökkenése vagy emelkedése által, akár a hiteleszközök átalakulása, vagy magának a hitelnek változása által módosulna. A kérdés horderejéről és fontosságáról tett néhány megjegyzés után, Giffen tulajdonképeni feladatához, a nemzeti tőke²⁾ becsléséhez fog, melynek legjobb alapja gyanánt, a jövedelmi adót (income-tax) tekintette. Módszere abban áll, hogy a hivatalos becslések szerint létező jövedelemforrásokat, a mennyire csak lehetséges, különválasztja különbözőségük szerint és vonatkozással erre, megfelelő kamatláb mellett tőkésíti a jövedelem egyes elemeit; nem feledkezik meg azonban azon tőkékről, melyeknek jövedelmei kisiklanak az adóztatás alól, sem azokról, melyek egyáltalán nem adnak jövedelmet. »Ha gonddal járunk el, az így nyert eredmények némi megbízhatóságot érdemelnek«, mond Giffen. A túlbecslés veszélyét kikerülendő, igen mérsékelt kamatlábbal való tőkésítést ajánl, a mi általában mindig szem előtt tartandó. A mérsékelt becslés által, habár igaz, hogy a valóságnál csekélyebb lesz az elért szám, de semmi esetre sem fogja azt felülmulni.

1875-ben az income-tax alá vetett jövedelmek nyers összege 571 millió font sterlinget tett ki. Giffen munkájához több táblázatot csatol, melyeknek elseje a jövedelmek különböző nemeinek fejlődését tünteti fel az Egyesült királyságra vonatkozólag 1853-tól kezdve

¹⁾ Journal of the statistical Society. 1878. Felolvastatott a londoni statisztikai társaságban 1878. jan. 15-én. Francziául teljes fordításban: Bulletin de Statistique et de Legislation comparée. (Ministère des finances) 1878.

²⁾ A tőke alá Giffen a földet is sorolja, a mely a tudomány jelen állása szerint nem nevezhető tőkének.

(a midőn Irlandra is kiterjesztetett az income-tax) és Nagy-Britanniára vonatkozólag 1804, illetve 1843-tól kezdve.

Az itt következő táblázatban Giffen a különböző jövedelem-ágaknál részletezve adja azon jövedelmek összegét, melyek tőkegyü-
mölcsé gyanánt jelentkeznek, azután ezen jövedelmekre vonatkozó
tőkésítés megfelelő kamatlábát, mely minden egyes esetben leg-
helyesebben alkalmazottnak látszik és végre a tőkésített jövedelmet,
vagyis a megfelelő értéket tőkében, mely utóbbinak sommázatában,
a felmerülő hiánylatok pótlásával, fejezi ki Giffen a nemzetvagyon
nagyságát.

Az income-tax alá vetett és adó alá nem eső jövedelmeknek
megfelelő tőkék becslése:

A.	Jövedelem £	A tőkésítés szorzója	Tőke £
Földek	66,911.000	30	2.007.330.000
Épületek	94,638.000	15	1.419,570.000
Egyéb jövedelmek	883.000	30	26,490.000
<i>B.</i>			
A bérlők jövedelmei	66,752.000	10	667,520.000
<i>C.</i>			
Közföldek, bele nem értve az állam földjeit	20,767.000	25	519,175.000
<i>D.</i>			
Kőbányák	916.000	4	3,664.000
Érczbányák	14,108.000	4	56,432.000
Kohászat	7,261.000	4	29,044.000
Légszeszgyár	2,630.000	20	52,600.000
Vízvezeték	1,869.000	20	37,380.000
Csatornák, stb.	1,007.000	20	20,140.000
Halászat	207.000	20	4,140.000
Árúcsarnokok	842.000	20	16,840.000
Egyéb köztársulatok	25,647.000	15	384,705.000
Idegen és gyarmatértékek, stb. Vasutak az Egyesült király- ságban	6,836.000	15	102,540.000
26,215.000	25	655,375.000	
Vasutak az Egyesült király- ságon kívül	1,330.000	20	26,600.000
Pénzkölcsön kamatai	2,647.000	25	66,175.000
Egyéb jövedelmek	1,120.000	20	22,400.000
Kereskedelem és ipar (175 mil- lió £ teljes jöv. ^{1/5})	35,000.000	15	525,000.000
Az income-tax által érin- tett summák összege			
377,586.000	—	6.643,120.000	
Adómentes kereskedések és iparágak (a 35 millió £-re becsült adó alá eső összeg ^{1/5})			
7,000.000	15	105,000.000	
Az income tax alól mentes tőkék utáni jövedelem			
60,000.000	5	300,000.000	
A C. vagy D. alá nem foglalt idegen pénzelhelyezések			
40,000.000	10	400,000.000	

Jövedelmet nem hajtó ingó tulajdonok, mint házi butorok, műtárgyak	Jövedelem £	A tőkésítés szorzója	Tőke £
Allamtulajdonok s egyéb köztulajdonok	—	—	700,000.000
	—	—	400,000.000
	484,586.000	—	8,548,120.000

Az első figyelmesebb pillantás után, melyet ezen táblázat anyagára vetünk, rögtön feltűnik azon különbség, a mely az income-tax alá vetett jövedelmek egész mérve és a Giffen tőkésítette jövedelmek összege között létezik. Az adó 571 millió fontot érint és Giffen csak 378 milliót tőkésített, a mi nem kevesebb, mint 193 millió font különbség. Giffen eljárását három ténynyel magyarázza. Ugyanis a *D.* pont alá foglalt kereskedelmi és ipari jövedelmeknek csak csekélyebb része, a teljes jövedelemnek egy ötöde, 35 millió tőkésített, a többi 140 millió nem tekintett tőke után nyert jövedelem gyanánt, a mely eljárással Giffen, Dudley Baxter példáját követte, a ki a különböző kereskedelmi és iparágak gyakorlására szükséges tőkék kamatját, átlag a nyers jövedelem egy ötödére becsülte. »Talán egy kissé a valóság alatt áll embe feltevés — mondja Giffen — de e helyen szeretek oly magas tekintélyre hivatkozni és mindenütt főleg a túlbecslést törekedtem kikerülni.« A mi a második levonást illeti, Giffen a *C.* pont alá foglalt értékekből a nemzeti adósság állandó terhének összegét, 21,737.000 fontot levont, a mi a kettős számítás elkerülése végett történt. »A közadósság az ország vagyonösszességére szóló jelzalog« s nem szabad az aktívák közt szerepelnie. A harmadik levonás 32,540.000 font azért volt eszköz-lendő, mert »a munkabérek, nyugdíjak és rentéknél nincs szó tőke utáni hozadékról.« Ezen három levonás együttvéve, kiteszi az említett különbséget (193 milliót).

Fontos mozzanat az eredményre nézve, a tőkésítésre használt kamatláb mérve. Giffen, a túlbecslés elkerülése végett, a föld jövedelmének csak harminczszorosát tekinti a föld képviselte tőkeösszeg értéke gyanánt. Feltehető, hogy a tényező magasabb. A házak tőkésítésénél szintén felismerhetni a szorzó mérsékelttségét. A bérlők jövedelmeit csak 10-zel szorozza Giffen, úgy, hogy ezeknek vagyona nem egész 700 millió fontot tesz ki. Az állami földek részére koeficiens gyanánt 25 szerepel. A többi tételekre nem igen van valami megjegyezni való. A táblázat második részében, mely ama tőkétet tüntet fel, melyek részint adómentes jövedelmeket szolgáltatnak, részint egyáltalában nem adnak jövedelmet, Giffen már inkább nyújt kontrovers értékeket, mert nem állott rendelkezésére az income-tax, melyre mint alapra, eddig elég biztonsággal támaszkodhatott. Az itt adott tőkeértékek, a dolog természeténél fogva, csak önkényes sejtélemszerű becsléseken alapulnak, s így csak önkényszerűek lehetnek. Az adómentes osztályok tőkéiből származó jövedelmek, illetve maguk a tőkék, mint a nemzetvagyon alkatelemei, nem hanyagolhatók el oly könnyen, mint azt Giffen előtt Baxter vélte, mert a munkások munkaszerei jelentékeny összeget képviselnek, ép úgy, mint jelentékeny részt tesz az a sok kis tőke, mely, mint törvénytés létminimum, nem esik adó alá. Baxter nyomán és az aktuális viszonyok tekintetbe vételével, Giffen 600 millió font sterlingre becsüli a jövedelmi adót nem fizető osztályok jövedelmét, melynek tizedrésze tekinthető tőkék-

ből származónak s ezt csak öttel szorozta meg Giffen, hogy a megfelelő tőkeértéket kifejezze s így nyerte a 300 milliót, mint az income-tax-mentes tőkék értékét. Az idegen helyen elhelyezett tőkék után járó, meg nem adózott jövedelmek 40 millió fontban vannak megállapítva s tizzel szorozva. Szintén öntudatosan enyhe becslés. A hivatalos adatok szerint ugyan 28,933.000 fontot tesz ki az idegen helyen elhelyezett angol tőkéből folyó jövedelmek összessége, de ezen becslések Giffen szerint megbízhatlanok.

Következnek az improduktív ingó értékek, mint festmények, műtárgyak, butorok, stb., melyeket Giffen 700 millióra becsel, a mi a házak tőkeértékének felét teszi ki. Porter ennek csak harmadát számította, de mivel az anyagi jólét belterjesen fejlődött, Giffen abból a feltevésből indul ki, hogy »a házak tartalma, a tartalmazó értékének (t. i. a házak értékének) csaknem felét képviseli.« Az óvatos Giffen itt minden bizonynyal túlbecsüli az improduktív ingó értékeket, a mellett, hogy az eljárási mód maga sem tekinthető tudományosnak. Az államtulajdonnak, de főleg egyéb köztulajdonoknak becslései szükségképen igen hypothekariusak, mert ezekre vonatkozólag hiányzanak a hivatalos adatok, a miben egyszersmind az ily becslések nehézségeinek oka rejlik. A jelenségek szerint a számnak magasnak kell lenni. Eltekintve a köztulajdonok jövedelmeitől, melyeket az income-tax érinthet, hozadékot adnak a kikötők és más hasonlók; vannak fontos birtokok is, melyeknek hasznos rendeltetésük van, jóllehet nem hoznak jövedelmet. A helyi köztulajdon értéke 2—300 millió font; az államtulajdoné legalább 100 millió font. »Igy az angol nemzet összes tőkéje legkevesebb 8.500 millió font sterlingre tehető.« Az income-tax alapján megállapítható, tőkéből származó jövedelmeknek legalább is ez a tőkésített értéke. Ezen 8.500 millió fontban legalább 7500 millió font termelékeny, míg 1.000 millió font ily ingó értékeket vagy köztulajdont képvisel, mely semmiféle jövedelmet nem hajt.

Miután Giffen így Anglia nemzeti vagyonát megállapította, hozzáfog főfeladatához, a nemzeti vagyonosság 10 év alatti növekedésének megállapításához, mert tulajdonképen nem is az a szándéka, hogy a nemzeti vagyont becselje, hanem hogy a nemzeti vagyonosság újabb gyarapodását konstatalja. Hogy ezt tehesse, szükséges volt az előzetes számításokat eszközölnie. »Ha a hivatalos adatokat vizsgáljuk, ugymond Giffen látjuk, hogy Nagy-Britanniában az income-tax alá vetett jövedelmek teljes összege, a század elején 115 millió fontról 1815-ben 130 millió fontra emelkedett, 1843-ban 251 millió fontra, 1853-ban 262 millióra; az Egyesült-Királyságban 1855-ben 308 millió fontról 1865-ben 396 millió fontra és 1875-ben 571 millió fontra.« »A megadóztatott jövedelem növekvése 1865-től 1875-ig 175 millió font, vagyis az 1865-iki szám 44%-a. Alkalmazván ezen arányt a kamatot hajtó tőkésre, a szám, melyre azokat 1875-re vonatkozólag becsültük, 1865-re vonatkozólag körülbelül 5.200 millió fontnyi összeget tételez fel; tényleg 5.200 millió fontnál 44% ad 2.288 millió fontot, vagyis kerek számban évenként 230 millió fontot.«

Az összjövedelem, mely az income-tax által érintetett, 1865-ben 267,045.000 fontot tett, melynek (ugyanoly kamatlábbal való tőkésítés mellett, mint 1875-ben) megfelel 4.939,063.000 font tőke. Ehhez adva az adó alá nem eső jövedelmeket s a jövedelmet nem hajtó tőkéket, lesz 1865-re vonatkozólag: az összjövedelem 322,045.000

font sterling és az ösztöke 6.114.063.000 font sterling. Ép oly eljárással, mint azt 1875-re nézve tette Giffen, ez ösztökét 6.114 millió font sterlingben állapította meg.

Az 1865-ik és 1875-ik évi viszonyok összehasonlításából Giffen következőleg vonja le a következtetéseket: a föld és bérlok tőkái csak 8°/_o-kal növekedtek, a mi az angol mezőgazdaság viszonylagos stagnálásából magyarázható, ellenben elég erős növekedés jegyezhető fel a vasutaknál, mert a tőkeszaporodás valamivel több a felénél (58°/_o), míg a bányászat és kohászat terén a növekedés rendkívül erős, a mi a vas- és szénipar hirtelen fellendülésével függ össze. Legmeglepőbb a kereskedelem-, ipar- s az anonym társulatoknál előforduló 71°/_o-nyi növekedés. Valószínű, hogy a különböző kereskedelmi- és iparágakban a tőke inkább szaporodott, mint a jövedelem. Giffen azután összehasonlítja a saját módszere által nyert eredményeket, a Porter által e téren tett vizsgálódások útján nyert eredményekkel. Porternél 1865–75-ig a növekvés évenként 235 millió font, Giffennél 230 millió.

Giffen munkájának utolsó részét a zárkövetkeztetések képezik: felveti egyszersmind a kérdést, hogy milyen befolyása lehet a tőkefelhalmozásnak az általános jólétre és az adóanyag gyarapodására? »1855. óta, a tiz első évben a nemzeti vagyon 30 százalékkal, a második évtizedben 44 százalékkal gyarapodván, világos, hogy az angol nép összvagyaona sokkal gyorsabban növekedett, mint maga a népesség. A népesség évenként körülbelül 1°/_o-kal, a vagyon 3°/_o-kal, 4°/_o-kal és még többel növekedett.« A vagyon növekedése 1865–1875-ig 2.400 millió fontra ment, a mi körülbelül háromszorosa az angol adósság tőkéjének. Ebből kifolyólag Anglia 10 év alatt háromszor annyit nyert, mint a mennyivel adós, tehát háromszor elégithette volna ki hitelezőit és e mellett épp oly gazdag lehetne, mint azelőtt.

	Összvagyon	Fejenkénti vagyon
1875	8.500,000.000 font	260 font
1865	6.100,000.000 »	204 »
Abszolút gyarapodás:	2.400,000.000 font	56 font
Aránylagos »	39 ¹ / ₂ ^o / _o	27 ^o / _o .

Igy a népesedés növekedését számításba véve, 10 év alatt a lakosok vágyona, annak több mint egy negyedével — 27 százalékkal — gyarapodott. Az ország birtokának egy negyedrészt veszíthetné el a nélkül, hogy kevésbé gazdag lenne, mint 10 év előtt.

Rendkívül fontos az a kérdés, hogy miképen oszlik meg a vagyongyarapodás? Ezt két szempontból tartja Giffen megoldandónak. Miképen oszlik meg az Egyesült-Királyság egyes részei, tehát a tulajdonképeni Anglia, Scotia és Írország közt, továbbá miképen oszlik meg a nemzeti vagyon egyénileg. Sajnos, hogy a felvetett kérdésre nem találunk feleletet, mert annak megállapítása, hogy miképen oszlik meg a nemzeti vagyon az országrészek között, már azért is bajor, mivel bizonyára vannak jelentékeny jövedelmek, melyek itt szedtetvén be, ott fizetnek income-taxét. Ezért meg kell elégednünk Giffennek nagyon is általános feleletével, mely szerint, az income-taxbeli statisztikai adatok mutatják, hogy valamint Angliában, úgy Írországban és Scotiában is igen hirtelen történt a vagyongyarapodás. »Más szempontból, a mi a vagyon szétaraboltságát, vagy ellenkezőleg, kevés kezekben való összpontosultságát illeti, félek, hogy ele-

gendő adatok hiányában, nem lehet eléggé biztos következtetésekre jutni.« Ugy, hogy Giffen szerint e problema csak indirekte oldható meg.

A másik kérdés az, vajjon az angol nép elfogyasztja-e tőkét? Az adatok azt mutatják, hogy az utóbbi időben a takarékoskodás sokkal jelentékenyebb, mint a század bármely időszakában és az folyton növekedésben van. »A számadataink egyébiránt bizonyítják, hogy egyedül ama tény, melyre azok, kik azt állítják, hogy mi tőkét fogyasztjuk, — hivatkoznak, nem elégséges ezen állítás igazolására. A bevitelnek a kivitel feletti többlete olyan lett, — mondják — hogy az másból nem magyarázható, mint a kívül elhelyezett tőkéknek ismét befolyásából. De láttuk, hogy tekintélyes összegek helyeztetek el angolok által idegen hitel gyanánt, a minek természetesen évenként igen nagy jövedelmeket kell kívülről behoznia, olyformán, hogy a beviteli többletnek jóval erősebbnek kell lennie, mint maguknak a tőkék visszafolyásának.« Az idegen helyen elhelyezett tőkeösszegek nem képviselték az országtőkegyarapodásának legnagyobb részét. A megtakarítványok főleg a belföldön helyeztetek el. »Mielőtt valaki azt állítja, hogy Anglia tőkét fogyasztja, nemcsak azt kell vizsgálnia, hogy a külső tőkék egy része befolyjni törekszik, hanem hogy ezen visszafolyások az ugyanazon időben létező belföldi tőkeelhelyezéseket felülmulják. Ez egy oly pont, melyet senki sem taglalt azok közül, kik azt állítják, hogy Anglia fogyasztja tőkét.« Ezután következik azon kérdés, vajjon megtakarít-e az ország? Az 1865—75-ig terjedő időben beállott tőkehalmozódás egyenlő módon történt-e vagy ha nem, mikor volt a maximum és minimum? E kérdésre szintén lehetetlen pontosan felelni. A jelenségek után lehet ugyan következtetni, a mint azt Giffen is teszi, de ezek természetesen mindig önkényesek. Érdekesek Giffen észrevételei, melyeket azon állításokra tesz, hogy az angol közhöz és vas, a melyen az egész angol ipar léte alapul, csakhamar ki fog fogyni. Az erre adott teletében hangsúlyozza, hogy az ércz- és kőbányászati használmányok becslése igen alacsony kamatláb mellett történt; hogy mindez ha igaz volna is, a nemzeti vagyon nagyságára nem nagyon fontos mozzanat, még pedig azért nem, mert nem lehet állítani, hogy a termelés összes forrásaira hátrányosan hat a nemzeti vagyon ezen egyik alkatelemének eltünése. Az ilyenmő fenyegetések ellenében még azt is felhozza Giffen, hogy az emberi leleményesség főleg a gazdag nemzeteknél minden irányban érvényesül. Munkájának végszavai: »Az angol nép hibája leendő, ha a jövőben haladásai legalább is oly gyorsak nem lesznek, mint voltak a múltban.«

Giffen munkájában az alanyi és tárgyi módszer sajátosságos vegyületét pillanthatjuk meg, a mi az ilyenmő munkálatok, vizsgálódások és számítások alapját képező adóintézményekre, jelen esetben az angol jövedelmi adó sajátosságos természetére vezetendő vissza, mint a melyben a két módszer egy sajátosságos egységgé vegyült.

A Foville-féle módszer.

Az eddigiekből is látható, hogy az egyes országokban eszközölt becslések módszerének megválasztását a fennálló viszonyok döntik el. Württembergben az adószervezet sajátosságossága az objektív módszer alkalmazására indította Rümelint és követőjét Schallt, míg

Angliában az income-tax a subjektív eljárás alkalmazását tette ajánlatossá Giffennek. Franciaországban nincs meg a statisztikusoknak e téren oly kitünő szolgálatot tevő income-tax, de van egy bizonyos tőkeadó, melynek segítségével a nemzeti vagyon becslését, az eddigiektől teljesen elütő, sajátos módon kísérle meg: *de Foville A.* tanár, a párisi statisztikai társaság elnöke, ki a jelen problémával többször foglalkozik s erre vonatkozólag nézetét, a párisi Sorbonne-ban »La fortune de la France« czimen tartott nagybecsű, tartalmas felolvasásában elég bőven és igen világosan fejti ki.¹⁾ Foville módszere a tudomány kiválóbb képviselői közül sok hivat szerzett magának, így Callwès, Ives Guyot, Leroy-Beaulieu, Fournier de Flaix, továbbá Neumann-Spallart, Pantaleoni, Bodio, stb. követik ezen módszert, melynek ösmertetését a következőkben adjuk.

Franciaországban a tőkeadó nem ragadja meg direkte a nyugvó tőkét, hanem azt, a mely gazdát cserél, vagyis a mely mozgásban van. Ajándékozás vagy eladás esetén, még pedig ugy élők között, mint halálozás alkalmával előáll a kincstár és gyorsan megragadja ezen mozgásban lévő tőke egy részét. Az ugynevezett »droits de mutation« a tőkeadók valóságos forrása gyanánt jelentkeznek. Ezen adókat vette igénybe Foville, hogy mindenekelőtt kiszámítsa a francziák rendelkezésére álló összes tőkék teljes értékét.

Foville nem az adás-vevés útján előállott változásokat vette tekintetbe, mert egyfelől az ingók eladása sok esetben sikerülhet a nélkül, hogy az adók azokat érintenék, szóval mert az eladott ingók sokszor kisiklanak az adó alól, másfelől az eladás kivétel nélkül egy önkényszerű aktus, melynél semmi időközieség, szabályos visszatérés nincs. Számos család lehet, melynek tulajdonai száz és még több év óta nem adattak el. Épen ezért fordult Foville a tőke minden alakjait érintő és az időközieség jellegével bíró örökösödésekhez, melyek a becslés alapja gyanánt szolgálhatnak. Felmerül most a kérdés, hogy mily viszony létezik a francziák összes vagyona és a halálozás miatt évenként gazdát cserélő vagyonrész között? Ez az első kérdés, mely elénk áll. A második: mely számmal kell az örökösödési annuitást szorozni, hogy a tőkék teljes összegéhez jussunk? Ezen koeficiens az örökösök átlagos túlélése (»la survie moyenne« és nem mint sokan hibásan értelmezték: az átlagos élet, »la vie moyenne«) az örökhagyókkal szemben, más szóval, azon évek száma, mely átlag elválasztja a pillanatot, melytől kezdve ki-ki az általa birt javakat örökölte, attól a pillanattól, melyben azokat a javakat, ha a sor reája kerül, utódjaira fogja hagyni. »Világos, például, hogy ha az összes birtokosok 30 vagy 40 éven át birtokolnának és azután meghalnának, az örökösödési annuitás az átruházható vagyonok összességének $\frac{1}{30}$ vagy $\frac{1}{40}$ részét képviselné«. Az átlagos túlélés, az örökösödési birtoklások átlagos tartama Foville szerint 35—36 év, a mely szám egyszersmind a nemzedékek élettartamával is azonos, mert hiszen ez a »survie moyenne« nem egyéb, mint egy generáció átlagos élettartama. Ezen szám felett Foville hosszabban vitázott dr. Vacher-rel, a párisi statisztikai társaság volt elnökével, a ki egy évszázadra három generációt, tehát egy nemzedékre 33 évet számított. Rümelin és Goehlert szintén 35—36

¹⁾ »La fortune de la France.« Conférence faite à la Sorbonne Nancy 1883. Ujabbán: »La France Économique, statistique raisonnée et comparative. Paris 1889.«

évet számított egy nemzedékre Németországban. Foville 35 évet tart elfogadandónak.

Ezek után tehát nem maradt egyéb hátra Foville részére, mint az örökösödési annuitást megszorozni 35-tel, egy nemzedék átlagos élettartamával. Az eredmény adja a nemzeti vagyon valószínű nagyságát.

Ezen örökösödési adóalap hivatalos adatai a század közepétől kezdve a következők:

Évek	Az évenként megadózott örökségek tőkeértéke millió frank	Évek	Az évenként megadózott örökségek tőkeértéke millió frank
1851	1.831	1867	3.322
1852	2.047	1868	3.455
1853	2.016	1869	3.637
1854	2.006	1870	3.372
1855	2.407	1871	5 011
1856	2.194	1872	3.951
1857	2.141	1873	3.712
1858	2.568	1874	3.932
1859	2.443	1875	4.254
1860	2.724	1876	4.702
1861	2.463	1877	4.438
1862	2.680	1878	4.758
1863	2.741	1879	5.004
1864	2.996	1880	5.263
1865	3.029	1881	4.914
1866	3.272	1882	5.027

Ezen adatok mutatják, hogy 1850-től kezdve, 30 év leforgása alatt 2 milliárdról 5-re emelkedett az örökösödési adóalap, mely jelenleg is ezen szám körül hullámzik. Mielőtt azonban Foville ezen számot 34- vagy 35-tel megszorozná, még a birtokváltozás egyéb neméről, t. i. az élők közötti ajándékozásról szóló adatokat is szükségkép tekintetbe veszi, mert hiszen: »Ezen birtokváltozások, igen kevés kivétel mellett, nem egyebek, mint hagyatékok előlegei, anticipált örökségek. Vannak szülők, kik leányuknak hozományt adnak: a mit ez így élő szülőtől kap, annyival kevesebbet fog szülői örökségében találni. Így az ajándékozások, az esetek legnagyobb részében nem egyebek, mint az örökösödési folyamat egy neme, s ha kellően akarunk eljárni, azt ide kell állítani.«

Az évi eredményeket 1878-tól kezdve Foville a következőkben adja:

Évek	T ö k e é r t é k e k		Összesen
	Megadózott örökségek	Megadózott ajándékozások	
	m i l l i ó f r a n k		
1878	4.758	1.054	5.812
1879	5.004	1.103	6.107
1880	5.263	1.117	6.380
1881	4.914	1.089	6.003
1882	5.027	1.046	6.073

Tehát a birtokváltozások összértéke gyanánt, kerek 6 milliárd veendő, ezt 34-gyel szorozva kapunk 204 milliárdot, míg 35-tel szorozva 210-et. Ez volna tehát azon francia tőkéknek teljes értéke,

melyek egyesek által birtokolva soronként megadóztatnak. Foville az így nyert számot felfelé és lefelé kibővítvén, azt mondja, hogy az örökségképen átruházható tőkék teljes értéke legalább 200 milliárd és legfeljebb 220 milliárd. »Véleményem szerint ez a legvalószínűbb és legézszerűbb becslés; ez látszik egyszersmind leginkább meggyezőnek ezen tekintélyes összeg egynémely elemeire vonatkozólag általunk birt direkt adatokkal.«

Foville a Franciaországban lévő vagyonok összegét kerek számban 200 milliárd frankra becsüli, a mi fejenként 37 millió lakos mellett, több mint 5.000 franknak felel meg. De helyesen jegyzi meg: »Más dolog a francziák magánvagyonának összege és más Franciaország összes vagyona. A nemzetnek a maga egészében tekintve más érdekei vannak, mint a külön tekintett tagjainak. Ime, például, az államerdők, közerdők, középületek, az utak, a vasutak, muzeumok. Mindez pénzt ér, sok pénzt, és mi nem vettük számba. Hogy az államerdők az örökségi tömegben feltalálhatók legyenek, kellene, hogy az állam halálozás tárgya legyen. . . . De az állam nem hal meg, valamint a kerületek, községek és társaságok sem.« Felmerül tehát a kérdés, hogy mit kell tenni a nemzeti vagyon valódi nagyságának kifejezhetése céljából? Semmit, mert »Franciaország nem gazdagabb, mint a francziák külön tekintve.« És ennek igazolásául felemlíti Foville, hogy az államnak passivái is vannak, a vasutak részvényei már az egyeseknél vétettek fel, mint a magánvagyonok elemei, a járadékok az egyeseknél szintén beszámítottak, úgy hogy ezeket külön számítani és a fent nyert értékhez adni aynyi volna, mint a valódi értékekhez adni ezeknek képviselőit, melyek nem egyebek, mint azoknak ingósított és forgó egyenértékei, *aequivalensei*. Ugyanez áll a francia bank pinczéiben lévő, több mint 2 $\frac{1}{2}$ milliárd nemes fémre vonatkozólag. Tehát mindezeket nem szabad a 200 milliárdhoz számítani, mert akkor ezen tételek kétszeresen szereplnének az egészben.

Ezek után jogosnak látszik Foville kijelentése a Franciaország nemzetvagyonát képviselő 210 illetve 200 milliárdról: »A szám elég jól áll ellent azon támadásoknak, melyek jobbról és balról ellene irányozhatók.«

A Foville-féle módszer az olasz nemzeti vagyon számbelileg megközelítő kifejezhetésére is legalkalmasabb lévén, ezen módszert alkalmazta legújában *Bodio*: »Dell'aumento della ricchezza privata« című dolgozatában.¹⁾ Olaszország nemzetvagyonára gyarapodásának feltüntetésére.

Bodio következő eredményre jutott:

A nemzetvagyon 1875—80-ig:	45	milliárd	lira. ²⁾
» 1880—85-ig:	51	»	»
» 1885—90-ig:	54.4	»	»

¹⁾ »Al cuni indici misuratorii della movimento economico in Italia. Roma 1890« című dolgozatában.

²⁾ Pantaleoni tanár: »Dell'amountare probabile della ricchezza privata in Italia« cz. dolgozatában a következő eredményre jutott: Az 1877—81-iki átlag alapján a hagyatéki vagyon 900 millió lira, az ajándékozási vagyon 168.3 millió lira, összesen 1.069 millió lira. Ehhez 25%-ot korrekúra gyánánt adva, lesz 1.336.3 millió lira, a mi 36-tal, a generáció korával szorozva, ad 48.1 milliárd lira nemzetvagyonot. Fejenként 1.660 lira.

A növekvés az első quinquenniumtól a másodikig 5.600,000.000 ; a másodiktól a harmadikig 3.300,000.000, a mely csekélyebb növekvés az utolsó években bekövetkezett válságokra vezetendő vissza. Bodio a lehető legnagyobb pontossággal fog a vagyongyarapodás vizsgálatához s figyelembe veszi mindazon mozzanatokot, melyek idegeneknek belföldi s olaszoknak külföldi vagyónállományaira vonatkoznak, a mi nem csekély mérvben emeli munkájának becsértékét.

A nemzeti vagyon dologi tagozatát következőleg állapítja meg Bodio :

	Föld	Gyártmányok	Ingók		
Olasz nemzeti vagyon .	32 +	50	+ 16	=	54 milliárd lira.
Ugyanily alapon :					
Francia nemzeti vagyon	72 +	43	+ 95	=	210 » frank.
Angol » »	42 +	48	+ 160	=	250 » »

Az indirekt módszer.

Miután a nemzeti vagyon becslésére irányuló munkálatok, legyenek bár a legnagyobb szakértelemmel, óvatossággal és éleselműséggel készítve, megközelítő eredményről egyebet felmutatni nem képesek, a problémánkra vonatkozólag tett kísérleteknél egy új, az eddigiekkel ellentétes irány kezdett előtérbe lépni, mely abban áll, hogy a számbelileg kifejezhetetlen nemzeti vagyon helyett, a gazdasági viszonyok különböző fokozatai, illetve azon jelenségek tétetnek vizsgálódás tárgyává, a melyek a nemzeti vagyonosság és jóllét következményei gyanánt jelentkeznek, vagy pedig a mely jelenségekből arra következtetni lehet. Ezen munkálatokban alkalmazott módszer az indirekt vagy közvetett methodus, mert itt nem magát a nemzeti vagyont, hanem az említett viszonyokat puhatolják ki. Ez pedig a különböző gazdasági, népmozgalmi, forgalmi, stb. statisztikai anyag alkalmazása által többféle módon történhetik. Indirekt uton törekedett a nemzeti jóllét fokának megállapítására *Michaelis* Richard: »Die Gliederung der Gesellschaft nach dem Wohlstande« című kiváló és mondhatni korszakalkotó művében,¹⁾ melyről Schmoller tanár így nyilatkozik a munkához írt előszavában: »Az itt következő társadalom-statisztikai vizsgálódással oly munkát tesztek közzé, a mely először taglalja a jelenkor legfontosabb kérdéseinek egyikét oly óvatos szakértelemmel és módszeres lelkiismeretességgel, a mely egyedül tarthat számot az exakt kutatás elnevezésére.« A munka maga két részből áll: az első rész, mely a porosz osztály- és jövedelmi adót, továbbá a nagyobb városokban lévő jövedelmi adót tárgyalja, beünket a jelen esetben nem annyira érdekel, illetve nem oly fontos, mint a munka második részében foglalt alapos kutatások a lakásviszonyokról. Ezzel *Michaelis* egy eddig ismeretlen és csak a városi statisztika szervezésével lehetővé vált útra tér, a mi által a lakás-statisztikából nyert adatok segítségével a jólléttagozatra von következtetést, más szóval, *Michaelis* a lakás-statisztikában foglalt adatokból egy jólléttagozatot tervez. A bevezető sorokban azt hangsúlyozza, hogy a javaknak napjainkban bekövetkezett rendkívüli gyarapodása ismeretes tény, ellenben még ismeretlen és kívánatos annak a tudása, hogy vajjon a javak ezen tömegeinek gyarapodása csak aránylag keveseknek, vagy pedig

¹⁾ Staats- und socialwissenschaftliche Forschungen, herausgegeben von Gustav Schmoller. I. 1878.

az összességnek szolgált-e javára. »Ezért a jólét-kipuhatolásnak egy új nemére van szükség, a mely, meg nem elégedve az átlagszámokkal, behatol minden egyes családba és ezek gazdasági helyzetét bizonyos ismérvek szerint kipuhatolni törekszik.«

Michaelis az ő munkájában kitűzött cél által a jelen legfontosabb társadalom-politikai kérdéseinek egyikét teszi tudományos munkálat tárgyává. Mindenekelőtt Lassallenak a jövedelemeloszlásról rajzolt sötét képeit és az erre vonatkozó túlzásait a dedukcióval együtt visszautasítja. Ugyanis Lassalle a királyi porosz statisztikai hivatal által közzétett adatokból a jövedelemeloszlást olyannak tünteti fel, hogy a lakosság $72\frac{1}{4}\%$ -ának van 100 tallér alatt álló jövedelme, 100—200 tallér a lakosság $16\frac{3}{4}\%$ -ának, míg 1000 talléron túl menő jövedelme csak a lakosság $1\frac{1}{2}\%$ -ának van. Tehát a két legalsó, a legnyomottabb állapotban létező osztály egymaga, a lakosság 89% -át teszi ki, a miből Lassalle felállítja a tételt, hogy az állam a szegényebb osztályok nagy társasulása. »Die grosse Association der ärmeren Klassen, das ist der Staat.« Ennek megczáfolását Michaelis azzal kezdi, hogy a Lassalle említette hivatalos számok hiányaira utal. Továbbá, az adótörvény szerint, a 16 éven felüli személyek, kik a szülői házon kívül élnek — mint például gimnáziumi, politechnikai, egyetemi tanulók, diákok, tanoncok — még akkor is, ha semmiféle önálló jövedelmük nincsen, külön adóznak, még pedig az utolsó esetben a legalsó osztályadó-fokozat szerint. Ezen rétegek le nem számítása okozta másfelől a Lassalle-festette kép sötétségét. Michaelis különösen hangsúlyozza, hogy ezen utóbbi eset rendkívüli mérvben befolyásolta a fentebb láttuk számok alakulását. »A társadalom vérszegényei«-nek nevezettek között tehát jelentékeny részt tesznek ki a sok százezerre menő tanulók, diákok, tanoncok, a mire Lassalle nem gondolt, vagy nem akart gondolni.

Azon vizsgálódásoknál, melyeknél a porosz jövedelmi és osztályadó becsléseinek eredményeit használják fel azon kérdés megoldására, hogy miképen alakult a jóléti tagozat, Michaelis szerint a jövedelemstatisztika két mozzanata, helyesebben két hibája tartandó szem előtt. Ezen hibák, a melyek, a mint még később látni fogjuk, a többi írók által is felemlítettnek és tekintetbe vétetnek, előállottak egyfelől a becsléseknek mindinkább gyarapodó pontosságá, másfelől a pénznek folytonosan változó vásárlási ereje folytán. Ehhez járul, hogy az adókulcs az évenként változó államszükségletek szerint erősebben vagy gyengébben csavartatik. Az első bajon csakis önkényes pótlásokkal lehetne segíteni, a mely eljárás azonban, tekintve, hogy az ilyenmő változások lényegileg csak kisebb mérvűek és folytonosak, nem megbízhatók; hogy a másik körülmény tekintetbe vehető legyen, szükség volna megbízható árstatisztikára, »a mely azonban főleg és különösen olyan nagy területre, mint az egész porosz állam, ma még csak a nemzetgazdák szent kívánságaihoz tartozik«. Ezért az ilyenmő vizsgálódások eredményei bizonytalanok lévén, értékük is csekélynek látszik Michaelis előtt.

Michaelis a következőkben kiterjeszkedik ama kérdésre is, hogy vajjon egyfelől a proletárság, másfelől a nagybirtokosság gyarapodik-e a középosztály rovására? Erre a felelet, a kérdéses anyagra való tekintettel, némelyek által igenlegesen, mások által tagadólag adatott. Az elsők közé tartozik Schmoller, Michaelis tanára, a ki azt állította, hogy a nagy vagyonok és jövedelmek gyorsabban nőnek,

mint az összjöllét és a birtoktalanok osztálya ma ugy absolute, mint relative véve nagyobb, mint volt előbb. Mig Laspeyres, Soetbeer, Böhmert az elleukezöt állitják. Mintán az anyagot a felvetett kérdésre adandó feleletnél a jövedelmi és vagyoadó eredményei nyujtják, Michaelis az ezen kérdésre adott feleletet az alapok ingadozó természeténél fogva bizonytalannak és merésznek véli.

A munka első részében szó van még a nagyobb városokban lévő jövedelmi adókról, melyek már megbizhatóbbak, mert a nagyobb városok nyujtotta anyag magában véve is használhatóbb, mivel a becslés a dolog természeténél fogva sokkal pontosabb, a jövedelem jobban itélhető meg és nem áll annyira nyerstermékekből, melyeknek hozadéka nehezen becselhető. Továbbá az egyforma, bár a különböző városokban nem azonos árviszonyok is megbizhatóbb támpontokat nyujtanak a kis, közép- és nagy jövedelmek megítélésére. Jól jegyzi meg Michaelis, hogy nem szabad azonosaknak tekinteni a jövedelem-tagozatot a jöllét-tagozattal, mert a különböző jövedelmeken különböző teher nyugszik, a mely tehernek nem ismerése okozza a jölléti viszonyok kipuhatólásainak gyengéjét. Az ugyanoly nagyságú jövedelmek jelentősége is különböző város és vidék szerint, a mely mozzanat szintén szem előtt tartandó. Az e célra rendelkezésre álló használható anyag között jelentékeny a jövedelmi viszonyokat kifejezésre hozó, azonban a végeredmény, melyet az ezekre épített vizsgálódások felmutatni képesek, szintén nem mondható kielégítőnek.

Michaelis munkájának tulajdonképeni tárgya a háztartások összetétele és lakásviszonyok. Hogy a lakásviszonyok és jölléti viszonyok minő kapcsolatban vannak egymással és hogy ezen utóbbiak vizsgálásánál miért tért ezen irány felé Michaelis, arra nézve beszéljen ő maga: »Hogy egy gazdasági szükséglet kielégítésének módja jöllétmérőül alkalmas legyen, mindenekelőtt és első sorban szükséges, hogy tulajdonképi értelemben »általános« szükséglettel legyen dolgunk. Ez alatt olyan szükségletet értek, a mely a kultura és polgárosodottság egy bizonyos, feltételezett magasságánál mindenki által éreztetik, a melynek tökéletes vagy tökéletlen kielégítése épen azért nem változik az egyesnek hajlamai és izlése szerint, hanem hogy mindenki lehetőleg tökéletesen iparkodik azt kielégíteni, a melyet csak pénzbeli szükölködés esetén hanyagol el. Ezen leglényegesebb követelménynök semmiféle szükséglet nem felel meg viszonylag oly tökéletesen, mint a lakásszükséglet.« Tehát a lakásszükséglet a jölléti viszonyoknak hű tükre, mert nem érvényesül annyira az egyéniség által befolyásolt módon, mint az egyéb elsőrendű szükségletek, a táplálkozás, ruházkodás. A jövedelem csökkenésével a lakásbér annak viszonylag mind nagyobb részét veszi igénybe, úgy hogy a kis jövedelemnél az rendkívül nagy részt tesz ki. Igen fontos és lényeges mozzanat, mely az e téren tett vizsgálódásoknak mérvadóságát és eredményességét biztosítja: a lakásszükségletnek statisztikailag kifejezhetősége. A jöllét fokának kipuhatólása végett bármely más szükséglet kielégítésére vonatkozólag eszközölt kutatások rendkívüli nehézségekbe ütköznek, nem is említve, hogy mily nehéz ezen adatoknak a nemzetgazdasági értékesítésre alkalmas alakot adni. Ezen két nehézség azonban a lakásszükségletre vonatkozólag elenyészik, még pedig azért, mert az anyag maga, a célra, a fent említett sajátságainál fogva különösen

alkalmas és Michaelis már megtalálta az alkalmas erők által szakszerűen és megfelelőleg kivitt és tovább fejlesztett szerencsésen fogalmazott eszmét.¹⁾

Neumann jelentését a Berlinben 1861-ben tartott népszámlálásról Michaelis úttörőnek tartja a háztartás- és lakás-statisztikára nézve. Ezen munkát négyszer ismétlődött 1861—71-ben és folyton tökéletesedett. A többi város-statisztikai munkálatok is Neumann munkáján alapszanak. több-kevesebb önállósággal készülvén s a továbbfejlesztés által lettek valóban »gyümölcsözővé Neumann elvei«. A többi munkálatok: Knapp, Hasse 1867., 1871. és 1875. a Lipszében eszközölt számításokról; Neumann 1867. és 1871. Hamburgban; Körösi 1870. nálunk.

Az anyag természeténél fogva felmerülő nehézségeket és korlátoltságokat Michaelis a következőkben sorolja fel: az ide vonatkozó viszonyoknak történeti szempontból való megfigyelése, a vizsgálódásoknak új voltánál fogva lehetetlen; azon tény, hogy a legtöbb város-statisztikai hivatal óvakodott az összehasonlító statisztikától, a különböző városokban lévő viszonyok összehasonlítását is lehetlenné tette, semmi esetre sincs azonban kizárva az egyes városokról nyert összképeknek összehasonlítása. A Michaelis említette különböző mozzanatok közül, melyek az összehasonlíthatóságra zavarólag hatnak, legyen felemlítve, hogy a lakásbérösszegek rendkívül különböző magassága addig, a míg feltehető, hogy az elsőrendű szükségletek fedezésére szolgáló javaknak, az élelmi szereknek árai, a bérárak különbözőségeinek körülbelül megfelelőleg különböznek, az összehasonlítást nem zavarja. Ha egyéb javak áraival szemben van kivételes drágaság a bérösszegekben, pl. lakásszükség esetén, akkor már az összehasonlítás zavarva van. Michaelis az összlakosságnak, a társadalom tagjainak viszonyait általában vizsgálja és nem az egyes hivatás vagy társadalmi csoportokhoz tartozókat. A személyek tehát, mint az összuépesség tagjai és nem mint bizonyos hivatási osztályhoz tartozók jelentkeznek a munkában.

Ezen általános megjegyzések után Michaelis Berlin viszonyait kezdi vizsgálni. Berlin iparos város, mert a lakosok 53·70/0-a iparos és csak 16·90/0-a kereskedő. A középosztály a lakosságnak évről-évre kisebb részét teszi ki az által, hogy igen sokan vándorolnak be kereset végett az alsóbb gazdasági körökből és igen sokan a felsőből, mert itt élvezetdús életet vélnek feltalálhatni. De ebből nem következik, hogy a középosztály helyzete évről-évre nyomottabb lesz gazdaságilag. A lakosság lakásviszonyaira vonatkozólag a régi időre nézve kevés megbízható adat van. Csak az 1861-ik évvel válnak a viszonyok kedvezővé az által, hogy a népszámlálások kellőleg kiaknáltattak ezen nagyfontosságú kérdésben. A Neumann megalapította ezen új statisztika alapja a háztartás. »Ezen legfontosabb fogalmat az összes város-statisztikai munkálatok úgy fogják fel, mint egy személyek alkotta csoportot, kik a gazdasági szükségletek egy sorát, főleg a lakásszükségletet, teljesen vagy egy bizonyos fokig közösen elégítik ki.« Véleménykülönbség van azonban a felett, hogy az összes, vagy pedig csak bizonyos »albérlők« (Aftermiether) számítandók-e a háztartáshoz. Michaelis nézete szerint

¹⁾ Neumannnak a háztartás- és lakás-statisztikáról közölt kimutatásaiban.

azok, a kik üres, butorozatlan szobát albérelnek, nem tekintendők a háztartáshoz tartozók gyanánt, mivel semmiféle egyéb vonatkozásuk a háztartáshoz nincsen. 1867-től kezdve a berlini jelentésekben sem tekintetnek ezek a háztartáshoz tartozóknak. A házi tűzhely alakulatára befolyó egyéb jelenségek és alkatrészek felvételnek Michaelis által a vizsgált anyag körébe, mint a butorozott szobát bérlők (Chambregarnisten), ágyrajárok (Schlafleute) és cselédek. — Egy háztartás a vérrokonság összekapcsolta személyek körének, tehát magának a háztartásnak, vagy egy személynek érdekében is alapították és vezettetik. Az ily módon meghatározott háztartás a városi statisztikában a »család«. A háztartáshoz tartozó többi egyének csoportját azok képezik, kik nem a maguk saját, hanem a család érdekében vétettek fel a háztartásba, bizonyos előnyök elérése céljából. Michaelis az egyes háztartásokban a családhoz nem tartozók számának mérvében és viszonyuk nemében a család kisebb vagy nagyobb jóllétének mérsabályát látja. A gazdasági állapotok megítélésére elég biztos kulcsot nyújtanak azon jelenségek, hogy némelyek pénzbeli áldozatot hoznak a kényelem megszerzése céljából, mások ellenben, a mint Michaelis kifejti, kényelmüket s egyéb hasonló tekinteteket áldoznak fel kisebb-nagyobb mérvben, vagy teljesen anyagi előnyökért. Ezekből kifolyólag Michaelis a háztartásokat a cselédség tartása tekintetében kezdi vizsgálni, hangsúlyozván azonban, hogy a cseléd tartás nem oly általános szükséglet, mint a lakás-szükséglet, mert sok helyen a ház nőtagjai szívesen lemondanak a cseléd tartásról. Másfelől megjegyzi Michaelis, hogy sok helyen csak bejáró cselédek, ugynevezett takarítónők (Aufwärterinnen) vannak, kik nem jelentkeznek a háztartáshoz tartozók gyanánt. Ezt tekintetbe véve, mégis következtethetni a gazdasági állapotra a következő számokból.

Háztartások, melyek cselédeket tartanak (albérlők és ágyrajárok nélkül):

Év	Ház- tartás	Az összá- százalékai
1864	25.462	19,5
1867	28.390	18,6
1871	30.840	17,3

»Tehát a berlini háztartásoknak több, mint négy ötöde kénytelen lemondani ezen szerény fenyűzési szükséglet kielégítéséről.« A százalékszám csökkenésében Michaelis azon tény igazolását látja »hogy évről-évre kedvezőtlenebb lesz a nagyvárosok összetétele a különböző gazdasági elemek tekintetében«. Ezután kipuhatóztatik az egyes háztartásokra eső cselédek száma, a miből látható, hogy az ily háztartások háromnegyedének egy, egyötödének két cseléde van, míg kettőnél több cseléddel a cselédes háztartásoknak csak egytizede, az összes háztartások 2°/o-a dicsekedhetik. Berlin lakosságának kívülről történő szaporodása nem a középosztály, hanem az alsó s felső osztály erejét növeli. Ezen már fentebb említett tény igazolására felhossa Michaelis, hogy az egyáltalán cselédet tartó háztartások százaléktétele egyre süllyed, ez azonban csak az egy cselédet tartó háztartásokra vonatkozik, míg ellenben a két cselédet tartó háztartások százaléktétele azonos marad, a számosabb cselédet tartóké pedig még növekszik is. »Tehát éppen a kisebb középosztály (ház-

tartások egy cseléddel) zuzatik össze abban az értelemben, hogy minden évben az összlakosságnak csekélyebb hányadrészét teszi ki.»

A nélkül, hogy a részletekbe ereszkednénk, megemlítünk, hogy Michaelis táblázatokban tünteti azt fel, mily arányban szerepelnek a háztartásokban az albérlők, ágyrajárók. Az eredmény az, hogy az albérlők mellett cselédet is tartó háztartások az albérlővel bíró háztartások 20 százalékát teszik. Az 1871. évre vonatkozólag a háztartások gazdasági állása a következőben van feltüntetve:

Háztartások	Abszolút	Az összes háztartások százalécai
1. Több mint egy cseléddel	10.130	5.7
2. Egy cseléddel	20.710	
3. Albérlőkkel (Chambregarnisten)	10.351	5.8
4. Egy ágyrajáróval	18.574	10.4
5. Több ágyrajáróval	17.955	
Összeg	77.720	43.6

Az itt feltüntetett 77.720 háztartás Berlin háztartásainak csak kisebb felét képviseli, míg a többi háztartásoknál Michaelis nem talált semmi olyan alkatelemet, a melynek jelenléte a család jóllétével közvetlen vonatkozásban állana. Ugyanis 1871-ben az olyan háztartások száma, melyeknek sem cselédük, sem albérlőjük, sem ágyrajáróik nincsenek, kitett 100.439-et, azaz az összes háztartásoknak 56.4 százalékát. Ezen alkatrészek jelen nem létéből akartak a jóllétre következtetni, a mi azonban Michaelis szerint csak annyiban lehetséges, hogy elfogadható az, miszerint ezen háztartások általánosságban a cselédet tartók mögött állanak jóllét tekintetében; azonban lehetetlennek tartja ítéletet mondani ezen háztartásoknak az albérlő és ágyrajárót tartó háztartásokhoz való viszonyáról. Érdemes a megjegyzésre, hogy Michaelis-szel ellentétben Neumann azt hiszi, hogy mind e háztartások nemcsak cselédeket nem tartanak vagyontalanságuk következtében, hanem még albérlőket sem képesek tartani »hasonló és más okokból«. Az ágyrajárókat tartó háztartásokhoz való viszonyát Neumann is kérdésesnek tekinti. Míg Neumann utóda, Schwabe, az 1871-iki jelentésben a kizárólag családtagokból álló háztartásokat a »legalsó osztály«-nak tekinti s az ágyrajárókat tartó háztartások alá helyezi.

Ezzel Michaelis átmegy a háztartások összetételének ismertetésére, a mi a tulajdonképeni lakásviszonyok megértésére szükséges előfeltétel. A lakás a városi statisztikában nem egyéb, mint a háztartás uralmi területe. Michaelis nézete szerint a lakásviszonyok megfigyelése szempontjából a háztartás lehetőleg megszorítólag értelmezendő, úgy hogy csak azokat a személyeket kellene magában foglalnia, kik egészen közösen laknak. A butorozatlan szobákat albérlők teljesen kizárandók. A butorozott szobákat albérlők zavarólag hatnak, mert ezeknek jóllehet külön szobájuk van, az összegesítésnél kedvezőtlenül érintetnek (mert így nem jut egy szoba az ő személyükre). Míg a cselédekre, főleg a nagy háztartásoknál, épen ellenkezőleg, fejenként több szoba jut, a nélkül, hogy azokat tényleg használnák.

Michaelis először a lakások magasság szerint való fekvését vizsgálja. Ez azonban nem alkalmas arra, hogy a jóllét fokának biztos

mértéke gyanánt szolgáljon, mert az építkezés mód különböző, másfelől a lakás terjedelme, szemben annak magasságával, fontosabbak tekintetik, de főleg azért, mert a fekvés igen csekély támpontot nyújt a lakás mineműségének megítélésére. A fekvés csak annyiban fontos, a mennyiben a pinczelakásokról, a negyedik emeleten s még magasabban fekvő lakásokról nyujtanak képet. Így a pinczelakások 1861-ben az összes lakások 9·2 százalékát, 1871-ben 10·3 százalékát tették ki, míg a pinczelakók az összes lakosság 9·26, illetve 10·8 százalékát. Tehát pinczékben lakik a népesség egy tizede. Michaelis azonban élesen megkülönbözteti a pinczében üzletérdekből lakókat, azoktól, kiket a gazdasági szükség kényszerített erre. Ezzel szemben a negyedik emeleten és padlásszobákban lakók, mint amazoknak ellentétei, bár szintén szükség kényszerítette személyek, 1861—1871-ig rendkívül gyors növekedést mutatnak. 3·6 százaléktól 8·3-ig szűkött fel az aráyszám. A többi lakásoknak magasság fekvésük szempontjából való megvizsgálása, miután az említett okokból lakóik gazdasági állapotának megítélésére semminemű ismérvvvel nem bírnak, felesleges.

A jólléttagozat megősmérésére rendkívül becsesek azok az adatok, melyeket Michaelis a lakások terjedelmének, azok sűrűségével való egybevetése által nyert. »A lakások terjedelme feletti vizsgálódások, egybevetve azok sűrűségével, a lakosság gazdasági helyzete felől oly félreismerhetetlen vonásokat nyujtanak, oly határozott színekben, hogy a részletezéseknél lehetnek ugyan tévedések, de a képnek teljes eltorzítása, némi elővigyázat mellett alig gondolható«. A háztartások, a fűthető szobák száma szerint, külön osztályokba osztatnak. Azonban az egy terjedelem-osztályba sorozott háztartások gazdasági állapotában való különbségek jelentékenyek és az egyes osztályok határára lévő számos háztartás gazdasági állapotuk tekiütetésében átnyul a másik osztályba. Ezen viszonyok megismerésére szolgálnak a lakások térterjedelmével kombinált megfigyelések, mint az átlagos és tényleges sűrűség, a háztartások összetétele, stb. A községi statisztika továbbfejlődését Michaelis a térterjedelemnek az összes megfigyelésekkel való egyesítésében látja és keresi.

A lakásokat Michaelis egy táblázatban a fűthető szobák száma szerint csoportokba osztja a szerint, a mint azok 0, 1, 2, 3, 4, 5—7, 8 és több fűthető szobát foglalnak magukba. E szerint a lakásoknak több mint fele ($2·6 + 52·3 = 55·1\%$) tartozik 1871-ben a legalsó térterjedelmi osztályba (0 és 1 fűthető szoba). Most Michaelis a legnagyobb részletezés-el fog az egyes lakásoztályok viszonyainak vizsgálatához, hogy a népesség miként tölti be a lakásokat, mennyi egyén esik abszolúte és relative a különböző osztályokba, milyen tehát a lakások sűrűsége.

A berlini statisztika értelmében akkor túltömött a lakás, ha sűrűsége jelentékenyen túlszárnyalja a legsűrűbb lakásoztálynak, az egy szobás lakások sűrűségének átlagát. Ily értelemben a túltömöttség az egy szobás lakásokra nézve 6 fejjel, a két szobásokra 10 fejjel kezdődik. Az ily túlnépes szobákat lakók gazdasági állapotukra nézve a legalsó fokon állanak. És így az adatok szerint 1861-től 1867-ig javulás állott be a viszonyokban, 1867—71-ig ismét rosszabbodott, de 1861-hez viszonyítva az állapot mégis javult. Mert 1861-ben az össznépeség 22·9 százaléka, 1871-ben pedig csak 20·4 százaléka lakott túlnépes lakásban.

Az 1871-ik évben következőleg oszlanak meg a berlini háztartások gazdasági állapotuk tekintetében:

Az összes háztartások
százalékai

1. Fűthető szoba nélküli háztartások	2.6	} 55.8
2. Túltömött háztartások 1 és 2 fűthető szobával	12.6	
3. Nem túltömött háztartások 1 fűthető szobával	40.6	
4. Nem túltömött háztartások 2 fűthető szobával	23.0	
5. Háztartások 3 fűthető szobával	10.1	} 14.7
6. » 4 » »	4.6	
7. » 5-7 » »	5.3	} 6.6
8. » 8 és több » »	1.3	
	100.	

Az itt következő táblázatot Michaelis abból a célból állítja fel, hogy látható legyen, mennyire felel meg a javaknak ma fennálló megoszlása a kommunisztikus eszménynek, a javak fejenkénti teljesen egyenlő megoszlásának. Ez pedig az által történik, hogy Michaelis a fűthető szobák összességét, a javak összessége képviselőinek tekinti és a fűthető szobáknak különböző térterjedelmi osztályokba csoportosulásának módját összehasonlítja azzal, hogy miképen oszlanak meg a lakások ugyanazon osztályokban.

	A lakások százaléka	A fűthető szobák százaléka
Fűthető szoba nélküli lakásokban	1.6 (12.545)	0.0 —
1 és 2 fűthető szobával bíró túltömött lakásokban	20.35 (162.191)	6.8 (23.572)
1 fűthető szobával bíró nem túltömött lakásokban	28.4 (225.852)	20.9 (72.279)
2 fűthető szobával bíró nem túltömött lakásokban	23.2 (184.680)	23.7 (82.200)
3 fűthető szobával bíró lakásokban	11.2 (89.163)	15.6 (54.264)
4 fűthető szobával bíró lakásokban	5.5 (43.755)	9.5 (33.060)
5-7 fűthető szobával bíró lakásokban	6.9 (54.732)	15.3 (53.754)
8 és több fűthető szobával bíró lakásokban	2.8 (22.333)	7.9 (27.324)
	100.0 (795.251)	100.0 (346.453)

Michailis szerint tekintetbe veendő, hogy a felsőbb osztályok fűthető szobái sokkal tágasabbak, világosabbak, lakályosabbak, mint az alsóbb osztályokéi; egészben véve azonban egy fűthető szoba nem nagyon széles határok közt ingadozó értékmagassággal bíró jószág. E szerint a fenti megosztásnál hátrányt szenvednek a fűtetlen szobát lakók, továbbá a túltömött és egy fűthető szobával bíró lakásokban lévők. Egyenlékenyebb jószágmegoszlás csak a gazdasági javak sokkal nagyobb mérvénél lehetséges.

A vizsgálgódás Lipcsére vonatkozólag ép úgy történik, mint azt Berlinnél láttuk. A gazdasági tagozat azért érdekes Lipcsében, mert ennél a városnál a kereskedelem és ipar, a művészet és tudomány egymás mellett magas virágzásra jutottak és harmonikus összműködésük a városnak előkelő helyet biztosított. Az össznépesség 39.5%-a foglalkozik iparral, míg 30.6% kereskedelemmel. Berlinben a viszony elütőbb (53, illetve 16%). Ezen két főfoglalkozás nem egymashozó viszonya a gazdasági tagozatra jelentékeny mérvben befoly. A keres-

kedelmet üző belváros Lipcsében sokkal nagyobb eltéréseket mutat a berlini viszonyoktól, mint az iparüző külváros. Némi módosítással Michaelis ugyanazon táblázatot állítja fel Lipcsére vonatkozólag, mint azt Berlinnél tette, de az eredmény itt kedvezőbb. Hamburgra és a majnai Frankfurtra nézve szintén észlelhető befolyásos tényező gyanánt a két főfoglalkozási ág egymáshozí viszonya. Hamburgban az ipar a lakosok 43·7⁰/₀-át, míg a kereskedelem 31·1⁰/₀-át táplálja, míg a majnai Frankfurtban az össznépeesség 31·9⁰/₀-a foglalkozik iparral, kereskedelemmel 34·6⁰/₀. Ennek gazdasági következménye a jóléttagozatban nyilvánul. A hamburgi és berlini viszonyok hasonlóak, dacára annak, hogy a kereskedelem Hamburgban a lakosok kétszeresét foglalkoztatja. (Berlinben a lakosság 16⁰/₀, Hamburgban 31·1⁰/₀ kereskedő). A frankfurti viszonyok e tekintetben lényegesen kedvezőbbek, mint a lipcseiek. Majd sorra veszi Michaelis Königsberg, Chemnitz és Pest városokat, a melyek gazdasági tekintetben az eddig tárgyalt városok mögött állanak.

Geyer Fülöp munkájában: »Untersuchungen über Quellen und Umfang des allgemeinen Wohlstandes in Deutschland«,¹⁾ szintén indirekt módszer segélyével jár el, hogy a javak személyes megoszlását ősmertesse. A munka maga két részből áll. Az első rész, mely az egész mű irányát, lényegét kifejezi, teljes, de a második rész, a mely, hogy úgy szóljunk a munka »anyagyszertár«-át tartalmazza, csak töredék, mert a szerző, a tudomány kárára, épen ezen művének készítése közben halt meg 1880. február hó 13-án Münchenben. *Geyer* feladata abban áll, hogy alkalmas és megbízható mérsabályt keressen, a melynek segélyével az általános vagy átlagos jólét megközelítőleg helyesen becselhető legyen. Ezen mérsabály pedig az iparstatisztikából nyerhető és kimutatható egy egyetlen statisztikai számban. Megjegyzendő, hogy az általános vagy átlagos jólét fogalma nem zavarandó össze a nemzeti vagyonosság fogalmával, mert lehet egy országnak igen nagy nemzeti vagyona és az általános jólét mégis alacsony fokon állhat és fordítva. Szóval a jólét mérve és foka nem csak a javak tömegétől s mérvétől, hanem az arányos megoszlástól is függ és így lehet egy aránylag szerény számot feltüntető országban is, általánosan viszonylag magas jólét. Tehát az egész munka abban áll, hogy először az általános és átlagos jólét megállapítására szolgáló mérsabály segélyével tájékozást keres *Geyer* a nemzeti vagyonosság terjedelme felől általában, azután megösméri a nemzeti vagyonosság forrásait és azon mértéket, a melyben ezen források mindegyike annak gyarapításában és előállításában részt vesz, a mi által azután pillantás vethető az általános jólét tagozatába.

Munkáját azzal kezdi, hogy: »Ha tudni akarjuk, vajjon egy nép szegény-e vagy jómódu, úgy meg kell vizsgálni vagy figyelni, miként él e nép, azaz, miként táplálkozik és miként lakik«. Habár tagadhatatlan, hogy úgy az egyéni természet, mint az éghajlat befolyásolja a táplálkozást, de azért egy és ugyanazon nemzet belsejében a különbség sohasem oly nagy, hogy ne lehetne következtetni a fogyasztásból az egyes néposztályok gazdasági állapotára. Egy nép

¹⁾ Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich. Herausgegeben von Holtzendorff und Brentano. Leipzig. 1880.

fogyasztása mérvének megállapítására azonban hiányzik a fogyasztási statisztika, a mely nemcsak az egész országra nézve, hanem a városokra nézve is nagyon érezhető. Ennek következtében Geyernek nem maradt egyéb hátra, mint a cél elérésére szintén (bár nem oly mértékben) alkalmas termelési statisztika elővétele. »Miután nem tudhatjuk, mennyit fogyaszt egy nép, törekszünk megtudni, mennyit termel a maga táplálkozására, vagy pontosabban szólva, mennyi munkaerőt vesz igénybe a termelés ezen neméhez«. Tehát a megoldást az iparstatisztika segélyével keresi Geyer, kinek szakösmerete és óvatossága az adatok hiányát jelentékenyen ellensúlyozza, úgy, hogy az iparstatisztika megbízható és használható eredményeket nyújt. A legelterjedtebb és legáltalánosabb fogyasztási cikkek termelésére szolgáló és a semmi vagy csekély kivételre dolgozó iparágak veendőik tekintetbe. A malomipar-statisztika elmarad, mert jelentékeny kivételre dolgozik, a serfőzőipar-statisztika szintén alkalmazhatatlan, mert nem csak jelentékeny a termelvények kivitele, de a használhatatlanság másik oka is szerepel ennél, tudniillik az, hogy nem képez általános fogyasztási cikket. Geyer céljainak a sütődékről és húsiparról szóló statisztika a megfelelő. Mindkettő csaknem kizárólag a legközelebbi környék és szomszédság részére dolgozik és hogy helyes eredmény éressék el, nem szabad ezen mértéket nagyon kis térre szorítani, ha azt reá alkalmazzuk. A pék- és húsipar-statisztika kitűnő mérőeszköz volna, ha nem járna közbe azon zavaró körülmény, hogy a népesség városi és vidéki elemre oszlik. Ugyanis Geyer jól tudja, hogy a vidéki lakosság kenyerét nem a péknél veszi, sem a mészárosnál a húst, hanem saját maga süti meg a kenyerét és vágja le a marháját szükségletének fedezése végett. Hogy ezen mozzanat következtében felmerülhet helytelen eredmények kikerültessenek, Geyer tekintetbe veszi mindenekelőtt a baromtartó háztartások számát és ezt feltünteteti tartományok szerint százalékokban. Mennél magasabb tehát az ezt feltünteteti százalékszám, annál kevésbé felelnek meg a sütőműhelyekre és mészárszékekre vonatkozó statisztikai adatok a tényleges kenyér- és hús fogyasztásnak. Ezen hibát kijavítandó, Geyer kívánatosnak és szükségesnek tartja, hogy nem csak a főzemben elfoglalt emberek, hanem a melléküzemek is vétessenek a pékeknél és mészárosoknál statisztikailag tekintetbe. Továbbá tekintetbe veendőik az egyes népeknél jelentkező fogyasztási szeszélyek és szokások. A táplálék-ipar statisztikájával összekötött hibák azonban Geyer szerint legjobban elkerülhetők az által, ha az eddig említett iparstatisztikát összekapcsolják vagy összehasonlítják az általános jóllétnek egy más jellemző ismertető jelével: az építő iparral, mert ez az általános jómódúsággal lépést tart és statisztikailag sokkal könnyebben és biztosabban mutatható ki. Zavaró körülményt itt is talált Geyer, még pedig annyiban, hogy az építő iparra vonatkozó felvételek téli időben történtek, mikor sok kőműves abba hagyja a munkáját és haza megy; ezért tekintetbe veszi a megfelelő vándorlásokat. A pék-, hús- és építőiparon kívül tekintetbe vétetik még a halászat, mely jelentékeny fogyasztási cikket szolgáltat. A halászat semmi nehézséget nem okoz, ha az egész birodalomra vonatkozólag vétetik tekintetbe; ha azonban a vizsgálódás az egyes országrészekre tér át, úgy felmerül a kérdés, miképen számíttassanak be a halászok, a kik jelentékeny részben exportálnak is, a minnek következtében helytelen eredményre vezetne a halászok számának a

fogyasztási vagy termelési statisztikába való teljes beillesztése, míg hasonlóan helytelen volna teljes kihagyásuk is. Ezért Geyer azon expedienst találta a leghelyesebbnek, hogy a teljes beszámításuk és teljes elhagyásuk közötti számtani középárány alkalmazandó. Az eredmény így, habár nem is pontos, de a valóságot megközelítő lesz. Miután tehát Geyer az általános jöllét mérszabályát ilyképen megkapta, ennek segélyével hozzáfog, a Németbirodalom általános jölléte terjedelmének megállapításához, az által, hogy azokat az egyes nagyobb német államterületeken alkalmazza. A főtenyező tehát, mely a jöllét terjedelmének kifejezésére hivatott, a fogyasztási- és építkezési szám; amaz magábau foglalja — a fentebbiak szerint — a halászok, pékek és mészárosok számát, emez ellenben az építkezéseknél alkalmazottakét. Geyer tehát a jöllétet egyfelől a fogyasztás mérve, másfelől az építkezési tevékenység nagysága alapján méri. Mi tehát a szükségképi következménye Geyer alapgondolata keresztülvitelének? Hogy a statisztikai adatoknak, — feltéve, miszerint azok megbízhatók. — a két számra nézve a relativ magasságban mindig egybevágónak kell lenni, azaz, ha emelkedik a fogyasztási szám, viszonylag ugyanannyival kell az építkezési számnak is emelkednie. Ha azonban ez néha be nem következik, ugy azt annak kell betudni, a mit Geyer már fentebb hangsúlyozott, hogy t. i. a fogyasztási számmal a vidéki népességnél szokásos hazi sütés és levágás következtében némi pontatlanság idéztetik elő, a mely eset, az építkezési számmal a téli időre eső felvételek következtében ismétlődik. A végeredmény Geyer következő szavaiban található meg: »Ha a két szám összeadatik, akkor, ha az egyik a kettő közül nem pontos, ezen pontatlanság az összegezés által kisebbbitetik és az eredmény a valósághoz közelebb hozatik. A fogyasztási és építkezési szám összege képezi ennél fogva a tulajdonképeni jöllétmérőt vagy a valóságos jöllétszámot. . . . .«

Geyer a következő táblázatban tünti fel az általános jöllét terjedelmét Németországban államterületek szerint:

Rendszámok (1)	Államterületek (2)	Az 1875. decz 1. számláláskor jelenlevő népesség (3)	Szám a					10.000 lakosra esik			A baromtartó és mezőgazdaságot űző háztartások százalékszám (12)
			halászok- nak (4)	pékek- nek (5)	hús- árus- nak (6)	össze- sen (7)	az építő iparnál alkal- mazot- taknak (8)	halász, pék, hús- árus (fogyasztási szám) (9)	építőiparnál fog- lalalkoskodó (építési szám) (10)	összesen (jöllétszám) (11)	
I.	Hesseni nagyhercz.	884.218	79	4.173	3.903	8.155	14.074	92.6	160.0	253	40
II.	Württemberg ..	1,881.505	193	10.443	7.538	18.174	27.365	96.6	145.5	242	60
III.	Bajorország	5,022.390	1.672	22.059	19.214	42.945	72.638	90.3	144.7	225	49
IV.	Baden	1,507.179	724	5.790	4.021	10.535	22.182	70.0	146.8	217	62
V.	Braunschweig	327.493	15	1.291	1.541	2.847	4.052	86.3	123.7	210	41
VI.	A két Meklenburg	649.458	937	1.775	1.656	4.368	83.069	67.2	136.4	204	17
VII.	Oldenburg	319.314	233	1.032	754	2.019	4.256	63.1	133.0	196	56
VIII.	Szász-Királytág . . .	2,760.585	146	11.661	8.749	20.556	30.824	74.5	116.6	186	18
	Szász-Weimar	292.533	34	982	1.130	2.146	3.231	74.7	113.1	183	48
IX.	Poroszország	25,742.404	15.639	74.903	62.645	153.187	249.587	59.5	97.0	156	29
X.	Elsasz-Lotharingia	1,531.000	306	4.724	2.893	8.003	12.773	52.3	93.4	136	39

(1) Rendszámok	(2) Államterületek	(3) Az 1875. decz. 1. számláláskor jelenlévő népesség	Számok a					10.000 lélekre esik			(12) A baromitorló és mezőgazdaságot szolgáló háztartások számlázata
			(4) halászsoknak	(5) pékeknek	(6) husárnak	(7) összesen	(8) az építőiparnál alkalmazottnak	(9) halász, pék, husárus (fogyasztási szám)	(10) építőiparnál foglalkozók (építési szám)	(11) összesen (jólétszám)	
A kisebb államok:											
I.	Anhalt	213.565	57	956	673	2.186	5.571	104.1	265.5	—	21
II.	Szász-Weiningen .	194.494	16	684	761	1.461	4.118	77.0	216.5	—	39
III.	• Altenburg .	145.844	18	541	528	1.082	2.047	77.3	146.2	—	28
IV.	• Coburg-Gotha	182.599	5	586	706	1.297	2.992	72.0	166.2	—	—
V.	Schwarzburg-Rudolstadt . .	76.600	7	208	223	433	970	54.8	121.2	—	44
VI.	Schwarzburg-Sondershausen .	67.480	5	264	270	539	667	77.0	95.3	—	53
VII.	Waldeck	54.743	3	181	186	270	598	54.0	119.0	—	45
VIII.	Renss I.	46.985	—	203	223	426	392	85.2	78.4	—	19
IX.	Renss II	92.375	4	295	306	605	950	67.2	105.5	—	26
X.	Schaumburg-Lippe	33.138	30	69	94	193	417	64.3	189.0	—	38
XI.	Lippe (Detmold) .	112.452	4	281	514	799	1.281	72.6	112.0	—	39

Ha pillantást vetünk a táblázatra, úgy valóban meglepő, hogy a fogyasztási szám az építkezési számmal emelkedik s azzal egyszermind alászáll s megfordítva, vagyis mindkét számmal, a statisztikában érvényesülő oly sok zavaró körülmények behatása daczára is, a viszonylagos magasság tekintetében párhuzamos. Az itt adott táblázatban szereplő jólétszámok (11. oszlop) természetesen nem tekinthetők matematikai pontosságúak gyanánt, a mi még a legpontosabb és behatóbb statisztikai felvételek esetén sem volna lehetséges, hanem csak arra való, hogy megközelítőleg tájékozást nyujtsanak a birodalom egyes államainak egymáshoz való jóléti viszonyairól. A kisebb államoknál a fogyasztási számok egyedül irányadók, ezért maradtak el a megfelelő hasámban a jólétszámok.

Egy következő fejezetben Geyer azon befolyásról szól, melyet az ipar az általános jólétre gyakorol, utalva arra, hogy a csekély tőkével, silány munkaszerrel dolgozó kisiparosokban való túltömöttség nemcsak magára az illető kézművesre végzetes, hanem káros az egész közgazdaságra, az általános gazdasági életre is. Legegészebb és legkívánatosabb azon állapot a kisipar terén, mely mellett az ugyanazon munkaágban és helyen dolgozó iparos az ő árúinak, termelvényeinek kelete részére nagykereskedőt talál és a mely mellett a teljes munkamegosztás a maga előnyeivel alkalmaztatik. A nagyiparnak az általános jólét emelkedésére gyakorolt befolyását hangsúlyozva arra az eredményre jut, hogy a nagyipar a néposztályok gazdasági állapotát emeli, mivel a munkásoknak jobb jövedelmet biztosít, a nélkül, hogy egyidejűleg nagyobbítaná azoknak számát, viszonyítva a többi népességhez. Mert a nagyipar mérsékelt fejlődés mellett, elvonja a mezőgazdaságban nélkülözhető munkásokat és így emeli az általános jólétet. Ellenkező esetben a hatás is ellenkező. Azaz, ha a nagyipar nem lépésenként, hanem hirtelen terjed ki, úgy az, az általános jólétre igen veszélyes tömegnyomornak lesz

előidézője. Ennek illusztrálására Geyer a gazdag rajnai tartományt állítja szembe a szegény Oberpfalzzal. A porosz királyságban az elsőnek van legjobb földje, a tőkék jelentékeny mérvben halmazódtak ott össze; ez ellenben a legszegényebb tartomány egész Bajorországban s az oberpfalzi föld a legrosszabb. Mindennek dacára az általános vagy átlagos jóllét tekintetében jelentékenyen magasabb helyen áll a szegény bajor, mint a gazdag porosz rajnai tartomány. Ezen, első pillanatra hihetetlennek látszó tény könnyen megérthető, ha tekintetbe vesszük, hogy habár a rajnai tartomány abszolút véve sokkal gazdagabb, de e mellett a nagyipar által előidézett nagy szegénység is uralkodik ott. Hogy az igen erős gyárpar az általános jóllétet alászállítja, azt Geyer munkája folyamán később kimutatja.

A jelen problema tudományos tárgyalásával foglalkozott *Neumann F. J.* tanár: »Unsere Kenntniss von den socialen Zuständen um uns« czímen tartott akadémiai székfoglalójában.¹⁾ A munka tulajdonképen csak tervezet és az irányt iparkodik kijelölni, a mely felé az ilyenmű munkálatoknak tartani kell. Követőt is talált *Philippiben*, ki azonban csak egyes pontokat vett vizsgálódás alá.

Neumann a nemzeti vagyon becsléséről nyilatkozván,²⁾ azt mondja, hogy: »A nemzeti vagyon valódi megragadásáról, annak ennyi és ennyi millió márka — vagy frankra való redukálása által, — nem lehet szó.« És ezért a vizsgálódásoknak a nemzeti jóllét megállapítására kell irányulnia, mely három részben történik: 1. a fogyasztás; 2. a jövedelem- és vagyonadó-liszták szerinti becslések; 3. symptomatikus jelenségek.

A feladatával igen behatóan foglalkozó dr. *Philippi E.*: »Die Schwankungen des Volkswohlstandes im Deutschen Reiche« czímű munkája³⁾ előkelő helyet biztosít magának a problémánkkal foglalkozó irodalomban. A túlnépesedési problémára vonatkozólag felvetett kérdéssel jelzi munkájának célját, mely abból áll, hogy feleletet adjon arra, vajjon a népesség szaporodásával »a nemzeti vagyonosság, azaz az állampolgároknak szükségletük kielégítésére rendelkezésre álló javak foglalata hasonló arányban nőtt-e?« Erre iparkodik azután felelni azon dolgozataiban, melyeket a »Preussische Jahrbücher« czímű folyóiratban több ízben bocsátott közre.

Az első kérdés, mely felmerül az, vajjon a népszám gyors növekedésével mily szükséglet-növekedés (tárgyi értelemben) jár együtt? A számítások szerint, melyek erre vonatkozólag tétettek, egy németnek átlagos szükséglete 240 márkát tesz ki, a miből 144 márka élelmezésre fordítatik. E szerint a népszaporodásnak megfelelőleg, mely 1871—80-ig a Németbirodalomban 4,175.000 lélekre ment, a nemzeti vagyonnak mintegy tizedrészszel kellett volna gyarapodnia. A legnélkülözhetlenebb élelmi szerekre vonatkozólag felmerülő szükséglet-gyarapodásnak is ily körülmények mellett igen jelentékenynek kell lenni. Ezt eléggé bizonyítják a *Philippi* által felhozott következő adatok: Németországban, az évenkénti népszaporodásnak megfelelő 490.000 ember fogyaszt évenként 90 millió

¹⁾ Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik. Herausgegeben von Hildebrand und Conrad. Jena 1872. XVIII.

²⁾ Schönberg: Handbuch der politischen Oeconomie. I.

³⁾ Preussische Jahrbücher. Berlin. 1883. 1884. 1885.

kg. gabonát, 13 millió kg. húst, 176 millió liter tejet, 30 millió tojást, stb. A lakosság fokozódó szükségleteinek fedezhetése céljából jelentékeny beviteli többlet éretik el, a miről Philippi szintén kimutatást ad. Évenként átlag 251—328 millió márkát fizet Németország a külföldnek gabonáért és húsért.

Azon adatokat, melyek a kérdés megoldására szükségkép megkivántatnak, első sorban az adóstatistika nyújtá Philippinek. Még pedig főleg a porosz osztály- és osztályozott jövedelmi adó s a szászországi jövedelmi adó. És ennek alapján Philippi a nemzet jövedelmi viszonyait veszi vizsgálódás alá, azonban a nemzeti jóllét megítélésére az adóbecslések nem nyújtanak elég biztos alapot, ami a dolog természetéből folyik. Ezért indirekt uton iparkodik megragadni a kérdést.

Az alsóbb osztályok jóllétéről a takarékpénztári statisztika útján keres felvilágosítást Philippi, míg a középosztály gazdasági állapotának megítélésére az életbiztosítás statisztikáját használja. A problémákra vonatkozó s azzal összefüggő egyéb tényekre pedig félvilágosítást nyújt a lakás-, munkabér-, fogyasztási-, közlekedési- és ipari statisztika. Ezekből megállapítható lévén a népesség gazdasági állapotában lévő ingadozások, a mint azok az adóbecslések és a jólétnek szolgáló bizonyos intézmények fokozódott vagy csökkent igénybe vétele által kifejezésre jutnak, hátra van még azon hatásoknak és befolyásoknak megfigyelése, melyeket a gazdasági állapot a csődök gyakoriságára, a jogsérelmek nemére és számára, a közjótékonyág igénybe vételére és a kivándorlás mérvére gyakorolnak.

Ezen általános tételeket előrebocsátva és az ezekre vonatkozó nyers adathalmazt mellőzve, lássuk miként fog Philippi a kérdés megoldásához. Philippi kutatás tárgyául a népjóllét emelkedő vagy hanyatló mozgalmával részint feltételek, részint következmények gyanánt összefüggő jelenségeket tette. Miután a nemzeti jóllét vizsgálásánál számba veendő jelenségek igen sokfélék, különbözők és összetettek, helyesen mondja Philippi, hogy: »Óvakodni kell minden lépésnél elhamarkodott megoldásoktól és következtetésektől.« »Módszerünk előnye azonban, hogy mi a használt mérszereket változó ellenőrzés alá vetjük és a talált számsorok párhuzamosságából vagy széthajlásából a valószínűség-számítás szabályai szerint, visszakövetkeztethetünk symptomatikus értékekre vagy értéktelenségekre.« A cél pedig, mely itt előtérbe lép, abban áll, hogy alkalmas időközökben ismételt átpillantás nyujtassék a legfontosabb, a nemzeti jóllét változásaival összefüggő, statisztikailag megragadható jelenségek felett. Ezen jelenségeket Philippi, a gazdasági viszonyok fejlődésére való jelentőségük szerint, constitutív és symptomatikusokra osztja, ki akarván fejezni, hogy az említett szempontból bizonyos jelenségek túlnyomóan feltételező, mások ellenben túlnyomóan feltételezett gyanánt fogandók fel. Itt tehát a közös megfigyelésekre alkalmas statisztikai alapokra fektetett analog tényezők és symptomák kombinációjának elvét látjuk érvényesülni. Ebben rejlik Philippi munkájának hordereje.

Azon tény, hogy Németország kereskedelmi mérlege passiv, vagyis a bevétel túlhaladja a kivitelt, annak jele, hogy a lefolyt évtizedben (1872—81) a fokozódó szükséglettel nem járt együtt a keresetnek, szerzésnek megfelelő, általános fokozódása. A passiv kereskedelmi mérleg tehát a kereset és szükséglet közti szabálytalan

viszony symptomája. Az adóstatisztika, miután a pénz vásárlási erejét tekintetbe nem veszi és nincs mód arra, hogy a becslés gyarapodó szabatoságának mérszabálya megállapíttassék, szintén csak legfeljebb viszonylagos eredményeket mutathat fel. Így pl. ha a számítások szerint 1872-ben a lakosságra fejenként 293 M. jövedelem esett, míg 1876-ban 316 M., nem lehet figyelmen kívül hagyni, mikor volt a pénznek nagyobb vásárlási ereje és tekintetbe veendő, hogy az adóbecslések is fokozódtak lettek a pontosság növekedése következtében. A jövedelmi viszonyoknak bővebb s különösen Soetbeer nagybecsű munkáján alapuló vizsgálódása után Philippi arra az eredményre jut, hogy: »A népjóllét adóbecslésekre alapított megítélésének bizonytalansága kívánatosá teszi, hogy a megerősítés vagy megczáfolás más tereken kerestessék.« Ha a bevételek helyett a kiadásokat akarjuk tekintetbe venni, azt tapasztaljuk, hogy ezek, sajnos, igen nehezen határozhatók meg. Egy kivétel van, s ez igen jó szolgálatot tesz. T. i. azok, melyeknek viszonya szabályszerű könyvelésből állapítható meg: a takarékpénztári fizetések. A takarékpénztárügy rendkívül fellendült. Poroszországban pro mille 107 egyénnek volt takarékpénztári könyvecskéje 1880-ban, szemben az 1875. évvel, mikor csak 86 birt azzal. A betét a lakosságnál fejenként 57⁹⁷ márkát tett. (Ausztria 67 M., Anglia 44 M., Franciaország 27 M.). 1870-ben egy könyvecske átlagos összege 356 márka, 1880-ban 543. A mi a betétek utáni visszafizetéseket illeti, 1870-ben kitett 28⁹⁰/o-ot, 1880-ban 24¹⁰/o-ot. Tehát a takarékpénztári könyvecskék száma, ezeknekösszommája, ezeknek viszonya a lakosság és betevők fejszámához, de főleg az évi betéteknek (szám és összeg) viszonya a visszafizetés megfelelő számaihoz igen nagy symptomatikus jelentőséggel bírnak. »A takarékpénztári statisztika rendkívül érzékeny barometer,« — mondja Philippi. A következőkben vizsgálódás tárgyává teszi Philippi az életbiztosítás-ügyet. »Itt is azt találjuk, hogy a helyzet kedvezőtlenége folytán a tovább fejlődés nem lett ugyan megakadályozva, de lényegesen késleltetett.« Az összbiztosítási somma az életbiztosító intézeteknél Németországban 1869. óta több mint kétszeres. A biztosítási tőkeösszeg 1852—62-ig 206 százalékkal, 1862—1872-ig 203, ellenben 1871—81-ig csak 95⁰/o-kal nőtt. Még nagyobb a fejlődés visszamaradottsága, ha tekintetbe vesszük, hogy ama két első évtizedre háború évek esnek, melyek jelentékenyen befolyanak a biztosítási ügyletre, míg 1871—81-ig semmi háború nem volt.

A fejlődés általában több oldalról világíttatik meg az intézetek, biztosított egyének, biztosítási összegek számára vonatkozó adatok segítségével. A gazdasági állapot, illetve annak előhaladása vagy hanyatlására Philippi a vasutak igénybe vételéből is következtetést von. A vasutak használása abszolúte véve személy- és tonnakilométerekben kifejezve folytonosan emelkedett; de a személyforgalom sem a vasuthálózat kiterjedésével, sem a lakosság szaporodásával nem tartott lépést; az áruszállítás is viszonyítva az üzem hosszához, apadt. A vasutak üzemhossza és használása közötti kedvezőtlen viszony következtében természetesen megcsökkent a nyereség. A befektetett alaptőke 1871-ben 6⁹⁴/o-ot hozott, míg 1880/81-ben csak 4⁴⁴/o-ot. Helyesen hangsúlyozza Philippi, hogy ezt nem szabad csak is a forgalom viszonylagos csökkenésének betudni, hanem ez természetes, ha tekintetbe vesszük azt, miszerint a hálózat gyarapodó

sűrűsbödésével mindinkább több vasut építtetik, a mi mellett már eleve ki van zárva az alaptőke nagyobb kamatosodása és belterjesebb használása.

Philippi elismeri, hogy a bevezetőleg felvetett kérdésre a kívánatos pontossággal nem felelhet. Hogy 1871. óta a német népességnél az átlagos jövedelem fejenként nőtt-e s ha igen, vajjon jobban-e, mint a mennyit a pénz vásárlási erejének csökkenése kitesz, erre Philippi sem igenlőleg sem tagadólag nem mer válaszolni. Ezért a vizsgált jelenségeket egybeveti s így kísérti meg az eredmény feltüntetését. Így a gazdasági állapot javulását, a népjóllét fokozódását bizonyítják a statisztikai adatok igazolta ama tények és jelenségek, hogy Poroszországban a jövedelemadókötelesek száma (3.000 márkán felüli jövedelemmel) sokkal gyorsabban emelkedett, mint a népszám. Ez áll Hamburgra is (600 márkán felüli jövedelemmel). Bizonyítják továbbá az életbiztosító társaságoknál a biztosítási összegeknek évenként való gyarapodása, a vasutaknál szakadatlanul gyarapodó személy- és áruforgalom. Ellene szólnak az adóstatistika szerint, Porosz- és Szászországban a vagyontalan osztály gyors szaporodása és az átlagjövedelem súlyedése, (Poroszországra nézve 1876—81; Szászországra nézve 1875—78); a takarékpénztárak és életbiztosító-intézetek használatánál 1874—1878 beállt abnormis stagnálás; a vasutak igénybe vétele nem nőtt a népszámmal és vasuthosszal arányosan. A csődstatistika, a csavargás- és szegényügyre vonatkozó adatok kölcsönöznek még az egész képnek egyes sötétebb vonásokat. Ezek ellenében ismét latba veti Philippi, hogy a büntettség és kivándorlás gyarapodása nem képezhet bizonyítékot a gazdasági állapot javulása ellen. »Összefoglalva mondhatni: Az 1873. évben beállott gazdasági depressio a megfigyelt teret csaknem egyikén sem tagadta meg magát: itt előbb, ott később, itt mélyebben ott felületesebben nyomulva be, nyomai csaknem mindenütt kimutathatók. Talán nem rosszabbodott nagyban s egészben véve a lakosság gazdasági helyzete, de már az, hogy nem javult, mint az előző évtizedekben, rendellenesnek, a művelődési haladás megzavarásának és akadályozásának tekinthető.«

Nem lenne kimerítve a népjóllét symptomológiájával foglalkozó tipikus munkálatok sora, ha nem terjesztenők ki figyelmünket azon nevezetes törekvésre, melylyel *Neumann-Spallart* tanár iparkodott a kérdést a megoldáshoz lehetőleg közelebb vinni: »Uebersichten der Weltwirthschaft« című klasszikus munkájában,¹⁾ melynek általános részében, a világgazdaság jelenlegi állapotának feltüntetése céljából a népjóllét megméréseivel foglalkozik. Ezen, a népjóllét symptomatikus mérésével foglalkozó munkálat azért oly nagybecsű, mert részletesen ismerteti azon módszert, illetőleg adatokat, melyek a népjóllét felismeréséhez vezetnek.

Mielőtt *Neumann-Spallart* a gazdasági állapot symptomatikus mérésével foglalkoznék, feltünteti a nemzetvagyon becslésével foglalkozó klasszikus munkálatok számszerű eredményét, a módszerek rövid ismertetése után, mert habár a feltüntetett számok abszolút véve nem nagybecsűek, de egymáshoz való viszonyukból relative értékes következtetésekre nyújtanak módot. A nemzetvagyon gyors

¹⁾ Dr. F. X. von Neumann-Spallart: Uebersichten der Weltwirthschaft, 1883—84. Stuttgart 1887.

növekedését mutatják a számok, melynek okát Neumann-Spallart négy jelenségre vezeti vissza, u. m.: a tőke sokkal gyorsabb reproductiójára képesítő gépmunka behozatalára; az alaki és helyi változás céljaira szolgáló gőzerő alkalmazására; a tőke jobb felhasználhatóságát maga után vonó hitelgazdaság kifejlődésére; végre a miveltebb munkásosztály gyarapodására, mert ez által az átlagember szolgáltatása nő.

Ez után következik az egyes országokra vonatkozólag a gazdasági állapot symptomatikus mérése. Neumann-Spallart megkísérli egy ország gazdasági helyzetét, egy bizonyos időben, egészben statisztikailag kimutatni. »A gazdasági állapot azon egyes tényesorozatok összege, melyekben az anyagi életfolyamat nagyobb vagy kisebb ereje egy adott népnél nyilvánul.« Neumann-Spallart első teendőjét, a gazdasági állapot kimutathatása céljából annak legfontosabb, tömegmegfigyelésre alkalmas külső ismérveinek kiválasztása képezte. A második teendő, hogy megfigyelés útján állapittassanak meg azon tényekből álló csoportoknak típusai, melyek, mint a gazdasági állapot megítélésére szolgáló hivatott symptomák, középérték gyanánt jelentkeznek. A gazdasági állapot megítélésére alkalmas symptomákat, számbelileg, elég precisen fejezi ki az összetes, egyes értékeknek, a középértéktől való eltérése felfelé vagy lefelé. Neumann-Spallart harmadik s utolsó teendője az egyes, főkélig megállapított jelenségek helyes egybevetésében, kombinációjában, pótlásában vagy kizárásában áll, hogy ezen jelenségek összességéből megállapítható legyen a gazdasági állapot helyes képe. Neumann-Spallart a symptomatikus jelenségeket három csoportba osztja: elsődleges jelenségek, a gazdasági állapot olyan statisztikailag kimutatható jelenségei, melyek gazdasági és társadalmi oki jelenségek gyanánt jelentkeznek; másodlagos jelenségek, melyek előző jelenségek következményei; végre visszaható jelenségek, melyek a gazdálkodásból eredő társadalmi jelenségeket visszahatólag érik.

Ezen általános megjegyzések után Neumann-Spallart az így csoportosított jelenségeket egyenként veszi vizsgálat alá. Az elsődleges jelenségeket ismét négyfelé osztja s a termelés, fogyasztás változásait, a forgalom élénkségét s a kereskedelem terjedelmét, mint a gazdasági állapot jelenségeit vizsgálja. »Egy bizonyos időköz gazdasági állapotának leglényegesebb ismérve és legfontosabb alapja a produktív tevékenység terjedelmében rejlik.« A produktív tevékenység terjedelmének megfigyelésénél azonban ügyelni kell az illető termelési ág mibenlétére, nagy különbség lévén, hogy a termelésnek statisztikailag kimutatható terjedelme olyan javakra vonatkozik-e, melyeknek előállítására az ember akaraturalmán kívül esik (pl. őstermelés ott, hol a földművelési terület már kiterjeszthetetlen), vagy pedig olyan javakra, melyeknek termelése az ember szándéka szerint gyorsan kibővíthető vagy megszorítható (pl. nagyipar), mert az őstermelés némely ágainál a fellendülés vagy alászállás tulajdonképeni symptomájáról emelkedő vagy fogyó termelésnél csak annyiban lehet szó, a mennyiben az évenkénti nagyobb vagy kisebb termelések a bevetett földek nagyságán és nem a vetés sikerén alapulnak, más szóval, a mennyiben spekulatív és nem természetes okokra vezethető vissza a termés mibenléte; az ipar- és bányászati termelésnél azonban feltétlenül lehet következtetni kedvező vagy kedvezőtlen gazdasági helyzetre annak kiterjesztéséből, illetve kor-

latozásából. Ezen éles megfigyelés és a gazdasági viszonyok természetének illetően szem előtt tartása után Neumann-Spallart vizsgálódás alá veszi az 1870—84. terjedő periodust. A szén-, szövő- és vasipar szolgáltatotta adatokból Neumann-Spallart 1870—73. a nagyipar fellendülésére következtet, a mi az ezen időbeni kedvező gazdasági állapot jele. A termelés az átlagot túlhaladja; a szövészetre szolgáló nyers anyagok fogyasztása emelkedik; a vasiparra vonatkozólag felsorolt adatok is hasonlókat mutatnak, szóval a termelés kibővítéséből a növekedő jóllét symptomáját mindenütt kimutatja. Az 1873. válság óta ellenkező természetű jelenségek tapasztalhatók, a mennyiben csökken a termelés, tehát az erre szükséges nyers anyagok fogyasztása is. Majd a jelenségek az általános javulásnak mutatják ismét hű tükkrét. Az elsődleges symptomatikus jelenségek másik csoportját a fogyasztás változásai képezik. Neumann-Spallart itt is utal azon éles különbségre, mely a gazdasági állapot megítélhetése céljából teendő a fogyasztásnál, a mennyiben a szükséges életszükségletek kielégítésére szolgáló javak fogyasztásának csökkenése vagy növekvése távolról sem oly érzékeny ismérve a változó gazdasági állapotnak, mint a nélkülözhető javak fogyasztásánál észlelhető ingadozás, azon természetes körülménynél fogva, hogy a nép a jövedelem csökkenésénél először a felesleges élvezeteket vonja meg magától s növekedő jövedelemnél s jóllétnél ismét hozzájuk fordulhat, míg a szükséges fogyasztási szerek konzumálása körül a gazdasági állapotnak csak nagymérvben való változásáról észlelhető eltérés. Neumann-Spallart az 1870—84-ig terjedő időköz gazdasági helyzetének fokmérésénél felhasználja a fogyasztásnak most ismertettük mindkét rendjét. »A megfigyelési eszközök bizonyára nem oly tökéletesek, mint az kívánatos volna, de a közvetett adók hozadékából, a termelésből kapcsolatban a kereskedelmi statisztika számaival, vagy bizonyos vámárúk készleteiről szóló feljegyzésekkel, a mozgalom körvonalai hovatovább kimutathatók.« A legérzékenyebb symptomák: a kávé-, tea-, cukor-, dohány-, szeszfogyasztás, stb. Az erre vonatkozó adatok segélyével Neumann-Spallart arra az érdekes eredményre jut, hogy a kedvező gazdasági helyzet (1870—73.) a viszonylagos fogyasztás gyarapodását hatalmasan siettette, de a később beállott depressio nem érinté olyannyira a néptömeg jóllétét, mint azt rendszeren hitték, mert a fogyasztás az államok nagy részében tényleg nem csökkent. Sorra veszi az élvezeti cikkek közül a kávé, teát, dohányt, amazoknál vizsgálja, mennyi a bevétel növekedése és csökkenése az egyes években, számokban mutatja ki az okozati összefüggést a gazdasági helyzet s a viszonylagos élvezeti-cikk-fogyasztás között az egyes országok szerint, folytonos tekintettel a cukor- és borfogyasztásra. Érdekes a Franciaországra vonatkozólag kimutatott közvetett adószolgáltatás feltűtetése, mely élénken illusztrálja a gazdasági helyzet alakulását 1871—85-ig. Az 1874—79 terjedő szomorú időszakban az adatok a tömegcikkek (vas-, acél-, szövészeti árúk) fogyasztásának csökkenését mutatják, a minek szükségképi következménye az ipar pangása volt; 1879 után az európai államok ismét növekedő mérvben vették az élvezeti- és fogyasztási cikkeket, a nagyipar több nyersanyagot fogyasztott. A forgalom élénksége symptomatikus jelenség gyanánt annyiban tekinthető, a mennyiben: »a termelés és fogyasztás közötti kiegyenlítődés a világgazdaság jelen nagyszerű munkamegosztáson nyugvó szervezetében csak is

közlekedési eszközök által teljesíthető.« Tehát a forgalmi mozgalom kisebb-nagyobb élénkségéből symptomatikus következtetés vonható a gazdasági helyzetre. Neumann-Spallart azért sorolja az elsődleges jelenségek közé ezen különben másodlagos jelenséget, mert a produktió és konsumtio maradandó nagysága mellett is a különböző közlekedési intézményekben gyorsabb vagy lassúbb menet állhat be, a mi biztos jele a gazdasági állapotok kezdődő változásának. A Neumann-Spallart vizsgálta időszakban nagyban s egészben véve a forgalom hatályossága tényleg összeesik a termelésével, vagyis a forgalmi fejlődés maximuma és minimuma egybevághat a termelésével. A vasutak 1870–73-ig vagy 74-ig úgy a személy, mint az áruszállítás tekintetében jelentékeny bevételt mutatnak, 1874–78-ig hátramenetel észlelhető, majd ismét javulás mutatkozik. Valamint az előbbi jelenségeknél, úgy itt is szemügyre vétetnek az egyes államokban történt alakulatok. A mi a hajózást illeti, Neumann-Spallart a hajóépítés élénkségéből, a kereskedelmi tengerészet hordképességének gyarapodásából a nagy kikötőkbe érkező s onnan távozó hajók száma s horderejéből bizonyítja az eddig felmutatott symptomáknak teljesen megfelelőleg a gazdasági állapot alakulását. Ezen jelenségek segítségével a nagyobb világkereskedelmi államok gazdasági helyzetére szintén lehet következtetni. A gazdasági forgalmi eszközök lényeges csoportja a pénzügy-, a hitelszervezet-, a bankok tevékenysége-, a clearing-house intézményével függvén össze, az e téren előforduló jelenségek is symptomák gyanánt tekinthetők. Így a pénzhelyettesítők tömege gyarapodik, illetve fogy a gazdasági helyzet s állapotok javulásával, illetve visszamenetelével, az adatok szerint, mert 1869–73-ig 1.679 millió márkával gyarapodott a pénzhelyettesítők tömege, míg ezen időtől egész 1879-ig 2.350 millió márkával fogyott s ezzel kapcsolatban a bankokban heverő arany- és ezüst-tömbök 1.100–1.200 millió márka értékben halmozódtak össze. Az elsődleges jelenségek utolsó csoportja a kereskedelem terjedelmére vonatkozik; az erről szóló adatokat a kereskedelmi statisztika nyújtja, melynek különféle okokból származó hiánya s tökéletlensége eléggé ismeretes. Mind-ezen hiányok dacára, a kereskedelem terjedelmének symptomatikus jelleme, Neumann-Spallart kimutatásai szerint, tagadhatatlan.

Következik a másodlagos jelenségek vizsgálata, a mely eljárással Neumann-Spallart azon tényeket veszi szemügyre, melyek gazdasági erők előállítására és elenyészésére engednek következtetni, mint: a jószágárak, a munkabérek, a leszámítolási tételek, alapítások és kibocsátások, rentabilitás és folyamérték, végül a bukások. A mi a másodlagos jelenségek elsejét, a jószágárakat s munkabéreket illeti, az 1870–73-ig terjedő kedvező gazdasági korszakban úgy a jószágárak, mint a munkabérek általánosan emelkedtek, mert a gazdasági erők kínálata nem tartott lépést a kereslettel. A londoni, hamburgi, new-yorki árúliszták szerint 1873. és 74-ben a textil-nyersanyagok s gyártmányok, a vas, horgany, réz s legtöbb árucikk és gyarmatárúra nézve az állás legnagyobb volt, majd az árhanatlások bekövetkezése után az ipartelepek minden ágban kénytelenek voltak beszüntetni az üzemet. Angliában és Amerikában a hanyatló árak folytán hatalmas gyapotcégek törtek össze. E kérdéssel Neumann-Spallart igen behatóan foglalkozik, de nekünk erre bővebben kiterjeszkedni nem lehet feladatunk. A lefolyt évtizedben a munkabérek is ingadozást mutatnak. A munkabérek symptomatikus természetűek,

részint mert a gazdasági állapot okozati jelenségei gyanánt jelentkeznek, részint mert közvetlenül határozzák meg a népesség legszámosabb rétegének jóléti fokát. Az 1870–73. korszakot a munkabéremelkedés jellemzi, míg az 1874–77. jelentékeny bércsökkenés a depressio korát; 1879-től kezdve ismét emelkedik a munkabér, jelezvén az újjáébredést, a minek Neumann-Spallart azért tulajdonít nagyobb társadalmi jelentőséget, mivel a munkabérek jelenleg viszonylag kedvezőbben állnak, mint a válság előtt, főleg a legtöbb jószágoknak egyidejű olcsóbbodása következtében. A leszámítolási tételek azért képeznek symptomát, mert a tükehasználmány ára vonatkozásban áll a javak és munkaerők árával, a minek következtében az élénk kereskedelmi tevékenység és vállalkozási kedv időszakainak a kikölcsönözhető pénztőkék utáni nagyobb kereslet a jellemvonása. »E tekintetben is, a mint az alig szorul magyarázatra, a kimutatandó nagyságoknak nem abszolút magasságában, hanem csak viszonylagos ingadozásában pillantható meg a változó állapotok symptomája.« Az ismérvet pedig nem a leszámítolási tétel magassági foka, hanem egy bizonyos időköz átlagos állásától való eltérése és azon körülmény képezi, hogy vajjon e leszámítolási tételek állandók-e? — a mi pontosan megállapítható. Így Neumann-Spallart kimutatja, hogy 1870–73-ban a labil diskonto-tételeknek állandó oscilációjára a kölcsöntőkék iránti növekedő szükséglet, a pénztőkék hatályos alkalmazásának jele. Az Angol bank 1870 előtt 2–3-szor, legfeljebb 7-szer változtatta meg a bankkamatlábát, míg 1870–71-ben 10-szer, 1872-ben 14-szer, s 1873-ban 24-szer. Ez áll a német és francia bankra is. 1878-ban a bankkamatláb változtatásának gyakorisága alászáll. »A gazdasági állapotok változtával . . . emelkedik s alászáll a jövőbe vetett bizalommal összefüggő hajlam új vállalatoknak életbe léptetésére vagy a rendelkezésre álló tőkéknek gyümölcsözőleg elhelyezésére.« Ezért az alapítások és emissziók statisztikai kimutatása, ha kritikailag megvilágíttatnak, a gazdasági helyzet symptomája gyanánt jelentkezik, de sajnos, hogy ezen jelenség megbízható kimutatása nem állott Neumann-Spallart rendelkezésére, jóllehet, hogy abszolút akadály nem forog fenn, nyilvános, a tőzsdén s értékpiacon közzétett tényekről lévén szó. Az erre vonatkozó statisztikai adatokat Neumann-Spallart több táblázatban teszi közzé és magyarázza, összehasonlítván a különböző országokban, az idevágó tényleges viszonyokat. A jövedelmezőségből és folyamértékből szintén látható a gazdasági állapot változása, a mennyiben a részvénytársaságok, bankok, ipar- és kereskedelmi társaságok, vasutak s egyéb közlekedési eszközök osztalékainak rohamos növekedése majd csökkenése és ezzel kapcsolatban ama értékpapírok folyamértéke a jó vagy rossz év befolyását élesen viselik magukon, a mit Neumann-Spallart az egyes országokra nézve számokban feltüntetett adatok segítségével be is bizonyít. A gazdasági helyzet egy további symptomáját a csődök és bukások statisztikája szolgáltatja, de ennek használatát nem megy könnyen, mivel egyfelől az adatanyag nem gyűjtetik és tétetik mindenütt közzé hivatalosan s így legtöbbszörre magánmunkálatokra kell támaszkodni, másfelől folytonosan kell ügyelni a mellékkörülményekre. Így a csődök száma — caeteris paribus — csökkenni fog, ha szigorúbb törvény lép hatályba, a mely csökkenés nem a gazdasági helyzet javulására mutat, hanem szükségképi következménye a csőd elleni szigorúbb intézkedéseknek.

Ezért jegyzi meg Neumann-Spallart, hogy a csődök számának az 1884-ik évben beállott hirtelen csökkenése Angliában az 1883-ik év augusztus 25-ikén kibocsátott új Bankruptcy Act következménye.

A jelenségek harmadik főcsoportját a visszaható, reflektorikus symptomák képezik, melyeket Neumann-Spallart ismét négy osztályba oszt, u. m. munkáselbocsátások és tömeges munkabeszüntetések: be- és kivándorlás; a születések és házasságok száma s egyéb social-ethikai jelenségek. »A gazdasági helyzet és a társadalmi állapot közötti benső összefüggés nem szorul kimerítő bizonyításra; ezen két életnyilvánulat közötti közvetítő tagok oly számosak, hogy azonnal hozzáfoghatunk azon jelenségek sorának statisztikai kimutatásához, melyek mint »reflektorikus« szimptomák oly értelemben érvényesülnek, hogy azokban egy ország vagy idő kisebb-nagyobb gazdasági virágzása megpillantható.« A mi a munkás-elbocsátásokat és strikeokat illeti, az 1870—73-ig terjedő kedvező időszakban, a művelt államokban alig hallani munkátlanságról, igen könnyen nyújtatván a szerzési alkalmak; már 1874-ben kezdődik a gyárakban a munkaidő redukálása és a munkások elbocsátása, 1876—77-ben eléri a legmagasabb pontot, 1879-től kezdve a súlyos viszonyok enyhülnek. Ha a strikeok a vállalkozók javára ütnek ki, úgy kedvezőtlen konjunkturára, ha pedig a munkásokéra, úgy növekvő keresletre lehet következtetni; tehát a tömeges munkabeszüntetéseknek úgy száma, mint lefolyása jellemző symptoma, a mely főleg Angliában, Észak-Amerikában, Franciaországban s Belgiumban észlelhető jól. Az adatokból Neumann-Spallart érdekes következtetéseket von le. Így az 1872-iki s 1873-iki években a strikeok száma erősen felszökött, mert a munka utáni hatályos kereslet a munkásokat túlkövetelésre vezette, majd a stagnáció után 1879-ben a munkabeszüntetések ellenkező okból állottak elő, mert a munkaadók viszonylagos kedvező helyzetüket kizsákmányolni akarták. — A ki- és bevándorlások mérve a munkabérek nagyságával, a munkások iránti kereslettel és elbocsátásokkal; a helyi munkaszerzés nehézségével vagy könnyűségével van kapcsolatban s rendkívüli mozgalmasságot s a viszonyokhoz való simulékonyságot mutat a személyszállítás olcsósága és gyorsasága következtében. »Ennek következtében a vándorlások a mindenhai gazdasági állapotok reflektorikus hatásai gyanánt tekinthetők.« A bizonyító adatok felsorolása után Neumann-Spallart így folytatja: »A legújabb tapasztalatok szerint általában mondható, hogy a gazdasági virágzás idejében főleg a vándorlások élénksége és az Európából való emberkifolyás, ellenben a hanyatlás idejében ezen jelenségek hanyatlása tekintendő jellemzőnek.« — A népmozgalom és a gazdasági helyzet szoros kapcsolatban lévén egymással, a születések, esketések s halálozások számának ingadozása és a középértéktől való eltérése, a gazdasági helyzetnek használható symptomája. — 1870—73-ban mindenütt, a hol helyi okok ellensúlyozólag nem hatnak, a házasságok száma, a gazdasági fellendüléssel együtt, igen emelkedett, míg 1873, illetve 1874-től kezdve azzal együtt alászállt. A népmozgalom egyéb elemeiből, melyekben az ember szabad akarata már nem érvényesül annyira, szintén megismerhető — bár nem oly nagy mérvben — a gazdasági viszonyok hatalma. A viszonylagos halandóság nem a gazdaságilag legkedvezőtlenebb években éri el a maximumot, hanem a melyekben a magas születési számok gyermek-halandóságukkal mérvadók. —

Egyéb társadalmi, erkölcsi jelenségek közül az öngyilkosság az, a mely világot vet a gazdasági viszonyokra, mert az általános jóllét foka s főleg minden hirtelen és váratlan vagyonbomlás hat az öngyilkosságok számára, a mit az 1873-iki válság utáni öngyilkosságok számának hirtelen gyarapodása is bizonyít. A társadalmi élet terén erkölcsi szempontból nyomot hagynak a gazdaságilag jó és rossz évek a morálstatisztika bizonyosága szerint. Az elszegényedéssel kapcsolatos koldusügy s a kriminalitás terjedelme vagy fogyása azok a tények, melyek még megállapítandók volnának. A koldusügyre, mely különben is nemcsak a gazdasági betegség következménye, hiányzanak az adatok. A kriminalitás szempontjából érdekes, hogy a növekedő szükségben a támadások inkább a tulajdon ellen irányulnak s a személy elleniek csökkennek s fordítva. E helyen azonban Neumann-Spallart a részletekbe nem bocsátkozik.

Neumann-Spallart rövid összefoglalással zárja be nagybecsű tanulmányát.

Fellner Frigyes.